

hasonlításokat keresni, és találni.

³⁴ Névai, 1952. 44. p.

³⁵ A magyar polgári perjog főbb kérdései. Bp., 1953. Bevezető.

³⁶ Skorka György (Jogtudományi Közlöny, 1954.) pontos jegyzőkönyvet publikált. A következőket írta: „*Önálló tanulmánynak is megfelelő, több mint egyórás hozzászólásában fejtette ki Móra Mihály egyetemi tanár Névai téziseivel ellentétes állásfoglalását.*” (uo.) Móra elemzi Visinszkij gondolatainak szövegkörnyezetét, és arra a megállapításra jut, hogy Visinszkij csak a bizonyítás elmélet hibáinak leküzdése kapcsán, illetve tudomány módszertani szempontból említi a bírósági jogot. Nagy Lajos, Barát Lajos, Szabó András, Berényi Zoltán Névai ellenében szóltak, szerintük a törvénykezési jognak nincs önálló tudományos vizsgálati tárgya. Farkas József kiállt az önálló polgári eljárásjog mellett. Beck Salamon azt vetette az előadó szemére, hogy logikailag onnan indul el, ahová el kellene érnie, ti. a törvénykezési jog önállóságához. Látjuk tehát, hogy Névai 1961-es könyvében nem mondott igazat, a résztvevők többsége egyáltalán nem támogatta őt. Csak a hatalomhoz közeliek, pl. Szabó Imre – aki zárszavában kifejtette: a törvénykezési jog elvetése a burszua jogtudomány felé közelítené a jogtudományt – helyeselte Névai álláspontját..

³⁷ Névai, 1961. 23. p.

³⁸ Névai 1954. Jogtudományi Közlöny, 372.–377. pp.

³⁹ uo. 375. p.

⁴⁰ Skorka, 1954. 410. p.

⁴¹ Névai az 1954-es Jogtudományi Közlöny január–februári számában köszönti a törvényt. (Névai, 1954. 4–11. pp.) Igazságtalanok lennének, ha nem említenénk, hogy Névai – igaz lábjegyzetben – a következőket is megjegyzi: „*Ez ti. a törvénykezési jog megjelenése – természetesen nem jelenti a büntető és a polgári eljárásjog egy jogágazatba való egyesítésének követelményét. .. A szocialista igazságszolgáltatás feladatainak és alapelveinek éppen a Bírósági szervezeti törvényben manifestálódó egysége mellett – az anyagi jogok különbsége folytán – a büntető és a polgári per egyes eljárási elvei és eszközei egymástól lényegesen eltérnek.*” (uo.)

⁴² Ajánjuk az olvasó figyelmébe Léderer Pál és munkatársainak kutatását (Léderer, 1977.) illetve Solt Pál által szerkesztett dokumentumválogatást.

⁴³ Javaslát a Bírói és az Államügyész Akadémia új évfolyamának megszervezésére. MOL M-KS-276.f.96 cs. 26. öe.

⁴⁴ Az irat levéltári jelzete: MOL M-KS-276.f. 96.cs.15 öe. 150. old.

⁴⁵ Az irat levéltári jelzete: MOL M-KS-276.f.96cs. 18/2 öe. 156. old.

Vizsgálatunk a címben jelzett időszak büntetés-végrehajtása állományszervezési táblázatában szereplő, négy szinten elhelyezhető vezetőire terjed ki. A vizsgált időszak büntetés-végrehajtási szervezetének struktúrája az 1940-es évek végén jött létre, ekkor alakították ki az intézetek kétféle típusát, az országos végrehajtó intézeteket (a továbbiakban: végrehajtó intézet) és a megyei intézeteket, ez utóbbiakat főként az előzetes letartóztatás végrehajtása céljára. 1952-ben hozták létre az intézetek központi irányítására a büntetés-végrehajtás országos parancsnokságát. Az országos parancsnokság a tárgyalt időszakban 12 igazgatási-szervezeti egységgel rendelkezett, az országos intézetek száma szintén 12 (kiegészülve 3 egészségügyi intézménnyel), a megyei intézeteké pedig 17 volt. Elemzésünk alapját a tárgyalt időszakban a négy vezetői szinten tevékenykedő 113 vezető személyi anyagaiban tárolt információk képezik.

Felmérésünk a büntetés-végrehajtás korabeli felsővezetőire, az országos parancsnokokra (5 fő) és helyetteseikre (7 fő) (a továbbiakban: országos vezetők), továbbá az országos parancsnokság szervezeti egységeinek (főosztály, osztály, önálló osztály) vezetőire (34 fő) (a továbbiakban országos parancsnoksági vezetők), a végrehajtó intézetek parancsnokaira (29 fő), valamint a megyei intézetek parancsnokaira (38 fő) terjedt ki. Az adatfelvétel során megállapítottuk, hogy a jelzett időszakban 17 fő a vezetői beosztások közül többet töltött be. Így 10 fő a megyei intézeti parancsnoki beosztásból végrehajtó intézeti parancsnokká, 7 fő pedig intézetparancsnokból országos parancsnoksági vezetővé (2 fő országos vezetővé) lépett elő. Felmérésünk e vezetőket szakmai karrierjük utolsó beosztásában vizsgálta.

Az adatok felvételét a Bv. Országos Parancsnokság Személyügyi és Szociális Főosztályának munkatársai

Lőrincz József:

A büntetés-végrehajtási szervezet vezetői elitjének szelekciója a kései Kádár-korszakban 1970 – 1989

végezték, a személyi adatokat számszerűsítve továbbították feldolgozásra, amely így anonim természetű, nem igényelte az érintettek hozzájárulását. A számadatokat a vezetők előéletéhez, végzettségükhöz, valamint szakmai karrierjükhöz, szolgálati viszonyuk jellemzőihez fűződően csoportosítottuk (lásd 1., 2., és 3. táblák).

A honi börtönügy utolsó fél évszázadának részletes, elemző feltárása még nem történt meg. Az e tárgyban megjelent – már jelentős számú – szakirodalmi munka szintetizálása, a szakmatörténeti következtetések levonása még várat magára. Munkánk ezért, a büntetés-végrehajtási elit kiválasztásának, tevékenységének követése 1970-től a rendszerváltozásig számos kérdésben hipotetikus. Elemzésünk első részében megkíséreljük a II. világháború utáni hazai börtönügy rövid történeti vázlatával bemutatni azt a társadalmi, politikai, gazdasági feltételrendszert, amely elvi és gyakorlati keretét kínálta a büntetés-végrehajtás működésének, és amely kirajzolta a vezetők tevékenységének lehetséges területét.

ELŐZMÉNYEK

Miközben a nyugati társadalmakban az 1950-es években megindult a hagyományos börtönügyi intézményrendszer megújulása, hazánk 1949-től gyökeres büntetőpolitikai fordulatra kényszerült. A Szovjetunió diktálta sztálini büntetőpolitika ideológiai háttérében az osztályharc fokozódó éleződésének, illetve a proletárdiktatúra hatalomgyakorlásának a többséggel szembe helyezkedő kisebbség elnyomásával járó hamis tantételei álltak. Az átpolitizált büntetés tan új tartalma a represszív prevenció lett. Honi börtönügyünk az 50-es évek elejétől az egypártrendszerű, monolitikussá meredő állami politika direkt irányítású eszközévé torzult, amely ugyan korszerű és hangzatos elveket képviselt, de gyakorlatában az osztályharc egyik előretolt bástyájaként a „szocializmus építésével szembefordulók” megleckéztetését végezte el. *A sztálini büntetőpolitika a magyar börtönügy személyi- és szervezeti feltételrendszerét is drasztikus alapossággal igazította saját követelményeihez. 1949-1950-ben a börtönök személyi állományának teljes cseréjét végezték el. Az új személyzet nem előképzettség és szakmai rátermettség, hanem főképpen a politikai megbízhatóság kritériumai alapján verbuválódott. A szakmai képlet végtelenül leegyszerűsödött: a személyzet és az elítéltek, mint politikai ellenfelek álltak egymással szemben. Az őrszobákon kihelezett parancsoló jelmondat, a „ne csak őrizd, gyűlöld is” gyakorlatában elterjedt a durva, embertelen bánásmód, az elítéltek mély, megalázó alávetése az „osztályharcra edzett,” átmilitarizált személyzetnek. Az erőszakos centralizálásnak, átgondolatlan gazdaságossági szempontoknak estek áldozatul a járásbírói fogházak, amelyeket 1948. július 1-jével szüntettek meg. 1952 márciusában a börtönügy szervezete az igazságügyi kormányzattól a Belügyminisztérium felügyelete alá került. A büntetőintézetek központi irányítására létrehozták a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságát, az elítélt-munkáltatás irányítását a Közérdekű Munkák Igazgatósága (KÖMI) vette át. Kialakították a büntetés-végrehajtási intézetek azóta is fenntartott struktúráját, az országos és a megyei letartóztató intézetek hálózatát. További intézkedéssel összevonták az intézetparancsnoki és a vállalatigazgatói munkaköröket.*

A politikai hatalomnak 1953 tavaszától – Sztálin halálától – kezdődő átmeneti megingása lehetővé tette a büntetés-végrehajtási tevékenység jogi szabályozásának, a törvényesség, vagy annak látszata megerősítésének napirendre tűzését. 1955 nyarától azonban a kül- és belpolitikai fejlemények újból a szélsőbaloldali büntetőpolitika pozícióinak erősödéséhez vezettek, míg újabb fordulattal a politikai terror esztelenségét elutasító tömegek egyre nyíltabb ellenszegülését érzékelő politikai vezetés 1955 novemberében a bűnüldöző szervek tevékenységét korlátozó büntetőpolitikai elveket fogalmazott meg. A sztálini büntetőpolitikával és börtönüggyel való teljes szakításra azonban az 1956 októberében kirobbant népi elégedetlenség kényszerítette a politikai hatalom új képviselőit.

Az ötvenes évek első felének súlyos politikai és büntetőpolitikai torzulásai hazai börtönügyünket legtragikusabb korszakába taszították, amelyek még hosszú ideig érzékelhető nyomokat hagytak a büntetés-végrehajtás működésében. Ezek sorában említendő a szervezet erőteljes centralizálása, militáris vonásainak erősödése, a durva, az elítélteket politikai ellenfélként kezelő bánásmód, az egyoldalúan biztonság- és termelés-centrikus szemlélet.

A forradalom leverését követően az 50-es évek második felétől a lenini büntetőpolitika téziseit felidéző kétarcú igazságszolgáltatás egyfelől a politikai ellenfelekkel szembeni könyörtelenséget, másfelől azonban a „dolgozó osztályhelyzetű” bűnelkövetőkkel szembeni segítő-nevelő szándékot kívánta kifejezésre juttatni. Előbbi funkciójában az 1956-os forradalom résztvevőivel és az „osztályidegenekkel” szemben történelmünk egyik legvéresebb leszámolását végezte el. A tudatosan és indokolatlanul alkalmazott terror mellett az 1957. júniusi országos pártértekezlet ugyanilyen tudatosan élt a megbocsátás lehetőségével azokkal szemben, „akik bűncselekményeik népellenes voltát felismerve és megbánva, készek és képesek segíteni az imperialisták és a hazai ellenforradalmárok népellenes törekvései elleni harcban.” Ez utóbbiakkal, mint megtévedt, vagy megtévesztett dolgozókkal szemben a büntetőpolitika olyan megelőző, javító, nevelő tevékenységet tűzött ki célként, amely egyfelől eljuttatja a bűnelkövetőt cselekménye történelmi-társadalmi anakronizmusának felismeréséig, másrészt segíti a beilleszkedését a társadalmi munkamegosztásba.

A hatvanas évek elejétől végbemenő pozitív gazdasági, kül- és belpolitikai folyamatok mellett a büntetőpolitika kiegyensúlyozottabbá, a korábbi évtized szélsőségeitől jórészt mentesülve, konszolidáltabbá vált. Az 1961-ben kibocsátott büntető törvénykönyv a büntetőpolitika korábbi torzulásainak ellensúlyozásaként elsősorban a büntetőjog garanciális szabályainak, a klasszikus felelősségi elvek erősítésére törekedett, erőfeszítések történtek a korábbi évtizedben történt súlyos visszaélések, rosszemlékű törvénytelenések feléledése ellen. A büntetés-végrehajtásban pedig a megelőzés eszközei kerültek előtérbe, kísérletek történtek a fogva tartás human normáinak javítására. Egy 1960 elején életbe lépett rendelkezés (8/1959. BM sz. utasítás) politikai küldetesként ugyan még diszkriminálta az „osztályidegeneket,” de emellett megteremtette az elítéltek nevelésének elvi-szervezeti feltételeit. A letartóztató intézetekben létrehozták a nevelési szolgálatot és előírták, hogy minden 100 letartóztatott nevelésével 1 nevelő foglalkozzon. Az elítéltek munkáltatását a nevelésük fő eszközeként deklarálták, ezért megszüntették és az országos parancsnokság szervezetébe olvasztották a KÖMI-t, amelynek mint különálló szervezetnek működése vesztélyeztette az egységes, nevelési szempontok érvényesülését.

A magyar börtönügynek az állami szervek rendszerében elfoglalt helyét illetően jelentős döntés született 1963-ban: a Belügyminisztérium szervezetéből az igaz-

ságügy-miniszter irányítása és felügyelete alá került. E döntésnek elvi jelentőséget az adott, hogy a büntetés-végrehajtás így az igazságszolgáltatás folyamatába illeszkedett be.

A 60-as évek elején fellendülő tudományos – főleg kriminológiai, valamint szociológiai, pszichológiai – kutatások széles körű empirikus tapasztalatokat halmoztak fel a bűnözéstről és csökkentésének lehetséges formáiról. E kutatások keretében hazánkban először került sor a büntetés-végrehajtási folyamat valóságos viszonyainak elemzésére is. A kriminológiai szemléletnek a büntetőpolitikára gyakorolt jótékony hatása érzékelhető az 1963-as jogpolitikai irányelvekben, amely megszüntette az igazságszolgáltatásban az elkövető osztályhelyzet szerinti megkülönböztetését, egyúttal felhívott a jogkövetkezmények nevelő jellegére és a bűnelkövető személyiségét nagyobb mértékben figyelembe vevő differenciált alkalmazására. A büntetőpolitikai gondolkodásban ilyenképpen előtérbe kerülő speciális prevenció eszközeinek és módszereinek elégtelenségével, különösen a büntetés-végrehajtásban érvényesülő szerény határfokával a 60-as évek közepén szembesült a politikai és állami vezetés. *A magyar börtönügy korszakos elmaradása akkor ütökött ki, amikor világossá vált, hogy a bűnözés elleni küzdelemben már nem elegendő a szocializmus megszilárdulásában reménykedő rövidtávú tervezés, hanem az illetékes állami szervek hosszú távú, szakszerű fellépésére van szükség.*

1965 novemberében az MSZMP Politikai Bizottsága vizsgálta meg a büntetés-végrehajtás tevékenységét. A vizsgálat megállapította, hogy *a rendszer nem szolgálja megfelelően a bűnmegelőzést, személyi állományának létszáma és felkészültsége elégtelen, kidolgozatlanok az elítéltekkel való differenciált bánásmód, nevelés elvei és módszerei, a börtönök tárgyi feltételei sem alkalmasak a végrehajtás céljának megvalósításához.* A hazai börtönügynek ekkor felismert kritikus állapotát javítandó, elismerésre méltó, hogy a bűnügyi tudományok képviselőinek bevonásával felélénkült a börtönügy elméleti művelése és 1966-ban olyan törvényi szabályozás jelent meg – az 1966. évi 21. törvényerejű rendelet –, amely céljában, elveiben, tartalmában megközelítette az akkori európai normákat. E szabályozás az elítéltek átnevelését, morális átalakításukat tűzte ki célként. E lényegét tekintve irreális célkitűzés a „létező” szocialista társadalom egy olyan rövid, derűs szakaszában született, amikor a naiv pedagógiai optimizmus párosult az akkor büntető hatalmának korlátait még nem érzékelő állam omnipotens törekvéseivel. De mint már annyiszor a börtönügy történetében, az elvek gyakorlatba átültetése most is súlyos akadályokba ütközött. A politikai és állami vezetés vizsgálata és kritikus megállapításai, valamint az ország akkori relatíve kedvező gazdasági helyzete lehetőséget kínáltak volna a megáporodott börtönviszonyok fokozatos javítására. Ehhez azonban a bűnözés távlati csökkenésében még mindig dogmatikusan reménykedő politikai vezetés nem adta áldását, *a börtönügy felismert szakmai fejlesztéséhez a szükséges gazdasági erőforrásokat nem nyitotta meg, így a tárgyi fel-*

tételek immár elengedhetetlen korszerűsítése nem kezdődhetett el.

A VEZETÉS FELTÉTELRENDSZERÉNEK KIALAKULÁSA ÉS VÁLTOZÁSAI A 70-ES ÉVEK BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSÁBAN

Vizsgálatunk a büntetés-végrehajtás szakmatörténetének egy olyan időszakára esik, amikor a II. világháború utáni évek drasztikus politikai fordulatai már nem jellemzőek, nem hatnak közvetlenül a szakma arculatának alakítására, az előzmények azonban súlyos tehertellel járnak. A 60-as évek második felének konszolidált, a kriminológiai szemléletet respektáló büntetőpolitikája a megelőzésre – a büntetés-végrehajtás területén a speciális prevencióra – fektette a hangsúlyt, a nélkül azonban, hogy ennek megvalósítási esélyét felmérte, illetve bonyolult tárgyi és személyi feltételeinek megteremtését megkísérelte volna. *Az irreális elvárások teljesíthetlensége, a valóság és az elvi (jogsabályi) követelmények ellentmondása a vezetők kétarcúságának kialakulását eredményezte.* Miközben formálisan alkalmazkodtak a politikai és az állami vezetés elvárásaihoz, az elsődleges célként deklarált (át)neveléshez, valójában, egzisztenciálisan a másodlagos követelmények teljesítésében, a rendkívüli események (szökés, zendülés, csoportos ellenállás, erőszak, öngyilkosság, stb.) elleni sikeres fellépésben, illetve az elítéltek munkáltatásának gazdaságosságában voltak érdekeltek. A 70-es évek elejére tehát kialakultak azok a főbb ellentmondások, amelyek sajátos módon és tartósan meghatározták a büntetés-végrehajtási vezetők vezetői kultúráját és magatartását. *Nyilvánvalóvá vált számukra, hogy a börtönöktől követelt proaktív szerep az igazságszolgáltatás megelőzési funkciójának teljesítésében illúzió, a szakma legfeljebb a közhangulatot érintő botrányok elkerülésére irányuló reaktív szerepre képes.*

A büntetés-végrehajtási szervezet centralizáltságának, a hierarchikus viszonyok fenntartásához a gyakorlat az 1960-as évek közepétől további döntő érveket adott. Az anyagi-pénzügyi eszközök hiánya, a ráfordítások saját erőből való megvalósításának kényszerű kötelezettsége a rendelkezésre álló erőforrások patikamérlegen való szétosztását igényelték, a végrehajtás irreális – politikai szlogenné avatott – céljának formális életben tartása, főképpen pedig a biztonsági és a termelési szempontok mindenek felettsége szükségessé tette a személyzet militáris hierarchiájának fenntartását. Mindez pedig úgy hatott tovább a fogva tartás természetére, hogy a személyzet részt vett a fogva tartottak elszemélytelenítésében, tárgyiasításában, érdekében állt, hogy a fogva tartott tudomásul vegye alávetett, kiszolgáltatott voltát.

Az 1965-ös Politikai Bizottsági határozat végrehajtásának utóellenőrzését az MSZMP KB Közigazgatási és

Adminisztratív Osztálya (KAO) látta el és megállapításait 1971 szeptemberében rögzítette.¹ E vizsgálat jóformán – a jogi szabályozás előremutató voltán kívül – alig talált előremozdulást a 65-ös állapotokhoz képest. A jelentés alapján hozta meg az MSZMP KB Titkársága 1972. február 28-án kelt határozatát a büntetés-végrehajtási munka továbbfejlesztéséről. A jelentés, illetve a határozat ugyan elismeri, hogy a büntetés-végrehajtás társadalmi környezetében növekedtek a fejlesztést gátló akadályok, azonban a *PB határozatban foglaltak elmaradását jórészt szubjektív okokra, így a vezetés hibás szemléletére, a személyi állomány szakmai képzettségének, az átnevelés módszertani-tudományos megalapozottságának hiányosságaira vezeti vissza.*

A szakmai szempontból külső körülmények romlása pedig aligha elhanyagolható, mégpedig a büntetés-végrehajtás működését időről-időre rendkívüli módon megnehezítő: a fogvatartotti létszám előre nem látható megnövekedése. 1968-tól 1972-ig ugyanis a fogva tartottak létszámának egyenletes növekedése regisztrálható. A két időpont közötti, mintegy 25%-os létszámnövekedés – amelynek következtében 1971. decemberében már 20 ezer főt meghaladó fogva tartott elhelyezéséről kellett gondoskodni – a büntetőintézetek rendkívüli zsúfoltságát idézte elő, az intézetek befogadási képességének növelése ugyanakkor megoldhatatlan problémának bizonyult. Ezekről az előre nem tervezhető körülményekről a KAO jelentésében szokatlan őszinteséggel számol be: „Az intézetek normális befogadóképessége 15.000 fő. Jelenleg a letartóztatottak és jogerősen elítéltek száma meghaladja a 19.000-et. Ez a magas létszám nem csak a személyi állományra ró nagy terhet, de olyan zsúfoltságot is okoz, ami már alig elviselhető (egyszemélyes zárkákban négyen-öten vannak, vagy húsz személy elhelyezésére szolgáló helyiségben negyvenen-ötvenen)... A PB határozat óta bővítés alig történt (ami történt, azt belső erőforrásokból oldották meg), mert a szükséges pénzeszegeket a Pénzügyminisztérium és az Országos Tervhivatal nem biztosította, jöllehet a PB határozat szerint a III. ötéves tervben évente 5-7 millió forintot kellett volna a bv. intézetek fejlesztésére fordítani.”² A jelentés tehát sajnálkozva elismeri, hogy a büntetés-végrehajtás a III. ötéves tervben (1965-1970) a fejlesztéséhez szükséges pénzeszközöket nem kapta meg, amellyel a PB határozat nagy ívű korszerűsítési elképzeléseit legalább részben meg lehetett volna valósítani. *Nyilvánvalóvá vált, hogy a büntetés-végrehajtás kardinális elvi és gyakorlati problémáinak orvoslásához a politikai deklarációkon túl a politikai és az állami vezetés valós szándéka, valamint gazdasági ereje hiányzott. Így a következő esztendőekben sem férőhelybővítésre, sem a személyi állomány szándékolt létszám-bővítésére, sem az elítélt-munkáltatás fejlesztésére nem került sor.*

A Titkárság joggal kifogásolta, hogy az országos parancsnokság irányítási rendszerében (az országos parancsnok és gazdasági helyettese között) kettős vezetés, klikkesedés, rivalizálás, intrikus légkör alakult ki. Helytálló volt az a megállapítása is, hogy az irányítási

rendszer túlzott centralizáltsága miatt a parancsnokság tevékenysége bürokratikus, a parancsok és utasítások halmazában az intézetek vezetői már nem tudnak eligazodni. Az elítéltek nevelésével foglalkozó szolgálat megjelenése – sajátos módon – az elítéltek őrzéséért, illetve munkáltatásáért felelős „klasszikus” szakágazatok hagyományosan kialakult prioritását veszélyeztette. A hierarchiában érvényesülő merev függőségi viszony akadályozta a szakterületek együttműködését, sőt azok rivalizálásához vezetett.

A KAO jelentés érzékenyen érintette a büntetés-végrehajtást irányító Igazságügyi Minisztériumot is. Kifogásolta, hogy „a bv. testületet nem sikerült a minisztériumba integrálni, s az állomány jelentős része a BM-hez tartozónak érzi magát.”³ Kétségtelen, hogy az 1952-1963-ig terjedő időszak a BM irányítása alatt maradó nyomokat hagyott a büntetés-végrehajtáson. A testület rendészeti, uniformizált profilja ugyanis a BM irányítása alá tartozó más rendvédelmi szervek – mint a rendőrség, határőrség, karhatalom – rendszeréhez szervezesebben illeszkedett. Ellenben a hazai jogéletet irányító, jól kvalifikált minisztériumi apparátus és a felügyelete alá, az igazságszolgáltatás rendszerébe (nem kívánt gyermekeként) tagolt büntetés-végrehajtási szervezet idegenkedése, a kölcsönös bizalmatlanság, az egész vizsgált korszakban érzékelhető. Ez egyfelől a minisztériumnak a büntetés-végrehajtás problémái iránti érzéketlenségében, arisztokratikus távolságtartásában, másfelől a bv. testületnek a rendvédelmi szervekhez, illetve ezek pártirányítási lobbijához való tartós vonzalmában fejeződött ki. A Titkársági határozat a minisztérium felelősségét is felveti az országos parancsnokságon és egyes intézetekben kialakult „kincstári szellem,” az irracionális centralizáltság, a személyi állomány egymáshoz és az elítéltekhez való rideg viszonyulása és a vezetés elbürokratizálódása miatt. A minisztériumnak a határozat végrehajtásában való szűk mozgásterét, a pártközpont rendvédelmi lobbijának befolyását érzékelteti, hogy sem a vezetők leváltását, sem jelentős átszervezést nem volt képes elérni.

A Titkársági határozatnak tagadhatatlan érdeme a büntetés-végrehajtás személyi állománya szakmai minőségének javítására irányuló erőfeszítése. Nem volt ugyanis alaptalan a határozatnak a személyi állomány általános- és szakműveltségének hiányosságait kifogásoló megállapítása. A 70-es évek elején a tiszthelyettesi állománynak 85%-a csupán általános iskolai végzettségű volt, a tiszt állománynak pedig mindössze 16%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel.⁴ A határozat már számolt az 1971. derekán megjelent 1971. évi 10. számú törvényerejű rendelettel, amely a fegyveres testületek számára magasabb követelményt, így tisztelnél főiskolai, vagy egyetemi végzettséget írt elő. A következő években a különböző felsőoktatási intézményekben szervezett képzések keretében elismerésre méltó intézkedések történtek a tisztek speciális pedagógiai, jogi, biztonsági és gazdasági felkészítésére. Az 1972/73-as tanévtől a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, a Pénzügyi és Számviteli Főiskolán és főként a Rendőr-

tiszti Főiskolán indult meg bv. szakos képzés. Jelentős késéssel ugyan, de erőfeszítések történtek a büntetés-végrehajtás „humán” funkciójának javítására is. Ennek érdekében 1972-től néhány pszichológus kezdte meg tevékenységét a bv. intézetekben, növelték a nevelők létszámát és bátortalan kísérletek indultak a szakterület tudományos feltárására, különösen a kriminálpedagógia, a bv. pszichológia és a bv. jog területén.⁵ Mindez hozzájárult a büntetés-végrehajtási munka szakmai arculatának lassú kirajzolódásához, amelynek első eredményei a 70-es évek második felétől mutatkoztak. A szakmai tevékenység személyi-szubsjektív oldalának fejlődését elősegítette a 70-es évek elejétől meginduló generációváltás is, a korábbi évtizedek szemléleti terheitől mentes, felkészültebb állomány színrelépése.

A végrehajtás szubsjektív feltételeinek lassú, reményteljes javulását nem kísérte a végrehajtás objektív – infrastrukturális – feltételeinek javulása. A fogvatartotti létszám újabb emelkedését eredményezte a növekvő bűnözéssel szembeni türelmetlen, megkeményedő büntetőpolitika terméke, a Büntető Törvénykönyv 1971. évi novellája.⁶ *A büntetőpolitika döntéshozói a bűnözés okainak feltárása helyett szinte reflex-szerűen a bűnüldözés, a büntető igazságszolgáltatás hiányosságaira mutattak rá, feladatuk tűzve ezek hatékonyságának javítását.* A novella vezérelve a bűnelkövetőkkel szemben alkalmazott büntetőjogi eszközök és módszerek differenciált alkalmazása volt.

A bv. intézetek tartós túlszűfolttsága azonban rendkívüli akadályokat gördített a differenciált büntetés-végrehajtáshoz szükséges elitelti klasszifikáció, csoportképzés megvalósítása elé. A létszámmal együtt növekvő biztonsági kockázat kezelése az intézetek rezsimjének általános szigorodásához, a fogvatartotti oldalon pedig ennek ellenhatásaként az alsocsoportok, az ellenségesen szembenálló szubkultúra-tenyészet kialakulásához vezetett. A nagyobb tömegű fogva tartott féken tartásához a rend és a fegyelem fenntartásához szükséges intézkedések kerültek előtérbe.

A kriminológiai szemlélet politikai közgondolkodásra gyakorolt hatásának az 1970-es évek elején kiemelkedő állomása az *1973-as jogpolitikai irányelvekben* fedezhető fel.⁷ Az irányelvek – mint ismeretes – elismerte, hogy a bűnözés nem csupán a kapitalista múlt és környezet átkos következménye, hanem a létező szocializmus újratermelődő feszültségeiből, ellentmondásából fakad. Az irányelveknek a büntetés-végrehajtás számára lefordítható kriminálpolitikai „üzenetei” többsikúak voltak. Általánosan felismerte, hogy az államnak a bűnözés elleni harcra tartósan kell berendezkednie (ezzel elvileg megszűnt a bűnözés elleni harc intézményei, így a büntetés-végrehajtás megfelelő pénzügyi preferálásának szemléleti akadálya); kimondta, hogy a végrehajtandó szabadságvesztés kiszabását racionális keretek közé kell szorítani; felhívott a konok bűnelkövetőkkel, valamint a munkakerülő, alkoholista életmódot folytatók elleni szigorú fellépésre; végül konkrét útmutatást tartalmazott a büntetés-végrehajtás megfelelő differenciálására, a munkáltatás, nevelés és az utógondozás fej-

lesztésére. Az irányelveknek a bíróságok ítélkezési gyakorlatára – ezen belül a szabadságelvonással járó jogkövetkezmények kiszabására – kifejtett jótékony hatása viszonylag rövid időn belül érzékelhetővé vált: a fogvatartotti állomány 1972 és 1974 közötti mintegy 12%-kal csökkent.

E csökkenés azonban nem bizonyult tartósnak. A jogalkotást a közrendre és a közbiztonságra különös veszélyt jelentő többszörös visszaesőkkel szembeni fellépés új beavatkozásra sarkallta. Az 1970-es években még virágzó „gondoskodó államszocializmus” büntetőpolitikájából, a büntető hatalom mindenhatóságának túl-vállaló felfogásából táplálkozott az a program, amely a társadalom a bűnözés kedvezőtlen folyamatait a büntetőjog, a büntetések eszközeivel kívánta befolyásolni. Ilyen eszközöket alkalmaztak a különösen veszélyes visszaesőkkel, illetve a mértéktelen alkoholfogyasztással a közrendet megzavarókkal. E program egyik intézménye az 1974. évi 9. számú törvényerejű rendelettel hatályba léptetett *szigorított őrizet* bevezetése volt.⁸ A hazai szakirodalomban élénk vitát gerjesztő intézmény a II. világháború óta először tett kísérletet a tettes-centrikus büntetőfelelősség érvényesítésére. 1974-től az 1978-as új Btk. hatálybalépéséig a tágra szabott bírói mérlegelés lehetőségének, valamint a relatíve határozatlan büntetékiszabás hatására a visszaeső fogva tartottak aránya és ezzel a fogvatartotti létszám újból jelentősen megnövekedett (1974 és 1977 között újabb 12%-kal). A jogintézményt 1989-es megszüntetéséig elvi aggályok és gyakorlati problémák kísérték. Elméletileg leginkább az volt kifogásolható, hogy a többszörös visszaesők bűncselekményére adott büntetőjogi reakció egyszerre több jogkövetkezmény (büntetés és intézkedés) kiszabását jelentette. A gyakorlati problémák a végrehajtásban mutatkoztak meg. A jogalkotó szándéka szerint a szigorított őrizeteseikkel szemben bevezetendő különös, „intenzív nevelési módszerek” alkalmazása csak jámbor óhaj maradt. Nem könnyítette meg a végrehajtás feladatát, hogy az őrizeteseik nem ritkán erőteljesen szembehelyezkedtek ezzel az intézkedéssel, mert azt igazságtalanul súlyosnak érezték. Az őrizeteseik szabadulás utáni beilleszkedése sem a jogalkotók szándéka szerint alakult, amikor nagy számban követtek el újabb bűncselekményt, sokszor kísérletet sem téve a társadalmi beilleszkedésre. A szigorított őrizet végrehajtása valójában semmiben nem különbözött a szabadságvesztéstől, csupán a bűnözők egy csoportjának a társadalomtól való elszigetelését volt képes megvalósítani.

A másik intézmény a hazánkban terjedő alkoholizmus elleni büntetőjogi fellépés volt. Az 1974. évi 10. sz. törvényerejű rendelet az alkoholisták kötelező munkaterápiás intézeti kezelését vezette be. Az 1978. évi Büntető Törvénykönyv 76.§-a szerint önálló intézkedésként elrendelt kényszergyógyítás legalább egy, legfeljebb két évig tarthatott. Az intézeti gyógykezelés az erre a célra a Szeged melletti Nagyfán kialakított *Munkaterápiás Alkoholrelvonó Intézetben* történt, egészen 1990-ig, megszüntetéséig. A végrehajtás során kiütköző gyakor-

lati problémák – többek között – a kényszerkörülményeknek az alkoholbeteg fokozódó érzelmi-indulati zavaraira irányuló negatív hatásában, az intézet korlátozott egészségügyi intézmény jellegében, magyarán börtönjellegében mutatkoztak meg.

A hazai börtönügyet, meglevő gondjai mellett jelentősen megterhelték a fenti, szakmailag előkészítetlen, gyakran rögtönzészzerű kormányzati döntésekből született intézkedések. A döntéshozók – saját tévedhetetlenségük biztos tudatában – nem vették figyelembe a büntetés-végrehajtási szakemberek jelzéseit az előkészítés időszakában, azonban sajátos módon a megvalósítás gyakorlati nehézségeit rendre a büntetés-végrehajtás számlájára írták.

A büntetés-végrehajtás bűnmegelőzési funkciójának, hatékonyságának hiányosságait érzékelő és hivatalból feltárni köteles Igazságügyi Minisztérium, az MSZMP XI. kongresszusának (1975) általános politikai deklarációira hivatkozva fogalmazta meg elégedetlenségét a szakmai köznyelvben csak „háruló feladatok” elnevezésű dokumentumban.⁹ E dokumentum büntetés-végrehajtást érintő megállapításai között alig találunk újat az 1972-es Titkársági határozat kritikai megállapításaihoz képest. A dokumentum a szakmai, elvi prioritásokban megőrizte a nevelés – munkáltatás – őrzés sorrendjét, de az átnevelés kifejezést már nem alkalmazza. A büntetés-végrehajtás eredményességét akadályozó tényezőkként sorolja – többek között – a nevelés módszertanának, tudományos megalapozottságának elmaradottságait; a végrehajtás differenciáltságának, az egyéniesítésnek hiányosságait; a munkáltatással kapcsolatosan a foglalkoztatási profiloknak sem a népgazdasági érdekekre, sem az elítéltek munkaerő-piaci beilleszkedésére nem tekintő helytelen megválasztását; a biztonsági rendszer technikai korszerűsítésének elmaradását; a fogva tartottak elhelyezési körülményeinek kulturálatlanságát.¹⁰ A minisztérium azonban – annak ellenére, hogy nyilvánvalóan felismerte e hiányosságok főként költségvetési, kevéssé szemléleti okait – a fejlesztéshez pénzügyi támogatást adni nem tudott. *Ezért azután – pótmegoldásként – a korszerűsítés útját a szemlélet, elsősorban a vezetők szemléletének megváltoztatásában látja.* A dokumentum szokatlanul élesen támadja a testület vezetését, hiányolva egységét, kifogásolva színvonalát, a „kincstári vonások” újratermelődését, a formalizmust, az őszinteség, a bizalom és nyíltság hiányát, az egyszemélyi vezetés és a vezetés demokratizmusának hibáit, az elburjánzó szubjektívizmust.¹¹ A minisztérium most már levon(hat)ja a személyi konzekvenciákat: az országos parancsnokság felső-vezetőinek teljes cseréjével és számos intézet parancsnokának leváltásával a büntetőpolitika irányítóiban azt a reményt keltheti, hogy a büntetés-végrehajtás most már akadálytalanul léphet a fejlődés útjára.

A 70-es évek közepétől a büntetőpolitika újabb átmeneti oldódása érzékelhető. Ebben a folyamatban elsősorban külpolitikai tényezők bizonyultak ösztönzőknek. A Helsink-i értekezlettel (1975) meginduló közeledés a világréndszerek között – számos kérdés mellett – az ál-

lamok büntetési, büntetés-végrehajtási rendszereinek kultúráját, humánumát is a társadalomdiagnosztikai tényezők szintjére emelte. E korszak állami és politikai vezetése a polgári demokráciákhoz való ideológiai közeledés következetes elvetése mellett, a szükségszerűen bővülő gazdasági kapcsolatok fenntartásához bizalom-építő, a „szalonképességet” javító gesztusokra hajlott. Mindez lehetővé, sőt egyre sürgetőbbé tette az állami erőszakszervek „kordában tartását,” a büntető hatalom önkorlátozását. Ugyanekkor a szűkebb szakmai körök számára megismerhetővé váltak az ENSZ által kimunkált (1955) és az Európa Tanács által kidolgozott (1973) ajánlások a korszerű börtönnormák tárgyában, eljutott ide a treatment ideológia válságának híre is. Ezzel együtt elgondolkodtató volt, hogy a legtöbb nyugati államban szakítottak a börtönbüntetés hatékonyságát mindenáron növelni kívánó, a nevelési-kezelési módszerek mindenhatóságába vetett elképzelésekkel és előtérbe került az a szkeptikus-realista felfogás, amely a büntetőintézeti körülmények elkerülhetetlenül személyiségkárosító hatásának mérséklését tűzte ki. A hazai szakirodalomban ekkor megjelenő – elsősorban kriminológiai tárgyú – elemzések nem csupán a büntető törvénykönyvet támadták „börtöncentrikussága” miatt, de már rámutattak a szabadságvesztés-végrehajtásában mutatkozó káros, kedvezőtlen hatásokra is. Így – többek között – figyelmeztettek arra, hogy a szabadságvesztés általában, de különösen, ha az hosszantartó, vagy ismételt, gyorsan lazítja, majd megszünteti az elítélt társadalmi kapcsolatait, tehát csökkenti a visszailleszkedés esélyeit. Ugyanígy rámutattak a büntetőintézeti élet túlszabályozottságából az elítéltek mérlegelési, döntési képességének, akarati tevékenységének károsodására, a büntetőintézeti szubkultúrának az elítéltek bűnözést igazoló nézetrendszerét erősítő jellegére, a szabaduló elítélttel szembeni erőteljes előítéletnek beilleszkedését ellehetetlenítő hatására. Hazai börtönügyünkben ettől az időszaktól fedezhetők fel a nyugat-európaival párhuzamos tendenciák, mint az átnevelési ideológia illúziójának feladása, emellett törekvések a börtönök személyiségtorzító, represszív elemeinek csökkentése irányában.

A bv. testületen belül a félfordulatot egy 1976. májusában megfogalmazott előterjesztés¹² indította el, amely a végrehajtás céljáról lehántotta az irreális elemeket, egyben megkísérelte a kriminálpedagógiának, mint speciális pedagógiai ismereteknek tudományos megalapozását. Az előterjesztés rövid visszatekintésében – a korábbi politikai és kormányzati kritikát köteleességszerűen alapul véve – a hibákat szemléleti okokra vezeti vissza: „Sok helyen az átnevelő munkában megelégedtek a törvényi cél szerinti törvénytisztelő állampolgárrá nevelés fáradtságos és gyakran sikertelenséggel nehezített feladata helyett, a börtön számára formált, engedelmes, „jó rab” figurájával. Szemléleti problémát jelentett, hogy ez időszakban a vezetés különböző szintjén is hajlamosak voltak arra, hogy a kézzelfogható és szemmel látható biztonságos őrzést, a szökések megakadályozását, gyors elhárítását tegyék meg központi feladattá, he-

lyét, szerepét felcserélve a nevelőmunkával. Fellelhető szemlélet volt az, amely a büntetés-végrehajtáson belül egy szűk apparátus kizárólagos feladatának tekintette az elítéltek nevelését, szem elől tévesztve, hogy az intézetek az ott büntetésüket töltő elítéltekre a maguk egészében hatnak és a büntetés-végrehajtás minden szakterületének egyazon cél és feladat megvalósítása érdekében kell tevékenykednie.¹³ Az előterjesztés ezután kijózanító realitásérzéssel az alábbiakat emeli ki: „Szükségesnek tartjuk tisztázni, hogy a szabadságvesztés végrehajtása alatt végzett nevelőmunkával nem törekedhetünk az elítéltek személyiségének teljes átalakítására. Ennek ellentmond az, hogy az elítéltek többé-kevésbé kialakult, megszilárdult személyiség szerkezetű felnőttek, emiatt irreális olyan követelményt támasztani, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel és időtartam alatt személyiségük teljes átformálását érjük el. A fő feladat, hogy személyiségük bizonyos vonásait korrigáljuk, ...az, hogy beilleszkedésre tegyük őket alkalmassá.”¹⁴ Az előterjesztők nyilvánvalóan tudták, hogy a feltételek e redukált cél eléréséhez sem elegendők, de a szocialista nevelési eszme optimizmusa – nem kevésbé a dokumentumokban rögzített politikai parancs – fogva tartja őket. A megoldást az addig kidolgozatlan kriminálpedagógia fogalomrendszerének, ismeretanyagának fejlesztésében jelölik ki.

A hazai büntetés-végrehajtásra nehezedő nyomás átmeneti enyhülését az oldódásnak e légkörben elősegítette, hogy 1975-től 1978-ig a büntetőintézetek zsúfolt-sága a szabadságvesztésnek hazánkban először tapasztalt trónfosztásával csökkent (ez idő alatt átmenetileg a pénzbüntetés vette át az alkalmazott szankciók primátusát). Az 1976. végén meginduló kodifikációs munkálatok célul tűzték ki a büntetőjog és a büntetés-végrehajtási jog egyidejű, törvényi szintű módosítását. Az országos parancsnokságon létrehozott kodifikációs bizottság a bv. tvr. korszerűsítésének feladatát akként határozta meg, hogy a bűnözés lassú növekedésére és kedvezőtlenül alakuló struktúrájára válaszul el kell érni a bűnmegelőzés hatékonyságának további fokozását, ennek érdekében a büntetés-végrehajtás rendszerének, az általa alkalmazott módszereknek és eszközöknek, valamint szervezeti felépítésének továbbfejlesztését.¹⁵ A kibocsátott 1979. évi 11. sz. törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról az 1966-os bv. tvr. szellemét követte, annak túlvállaló optimizmusa nélkül. Ez mindenekelőtt a szabadságvesztés végrehajtásának célmeghatározásában mutatkozott, mely már nem írta elő az elítéltek „törvénytisztelő állampolgárrá átnevelését” csupán annak elősegítését, hogy „az elítélt szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől.” Ez a gyakorlat számára már elfogadhatóbb feladat volt, amely azonban korántsem jelentette annak elvi feladását, hogy a börtönügynek minden rendelkezésére álló eszközzel törekednie kell az elítéltek társadalomba való visszaillesztésére. A törvényhozó ennek elérését két alapvető eszköz alkalmazásával rendelte elősegíteni: „a joghátránnyal és a neveléssel.”¹⁶ Az 1979-es kodifiká-

ció az európai börtönhumanizációs mozgalom sodrába kerülve, nem a büntetés represszív, elrettentő hatásának növelésében, hanem az *elítéltek nevelése terén jelölt meg további tennivalókat*.¹⁷ Az 1979-es szabályozás a büntetés-végrehajtási jog fejlődésének újabb mérföldköve volt: hazánkban először szabályozta átfogó, kódex-szerű törvényi szintű jogszabály a büntetőjogi büntetések és intézkedések végrehajtását. A törvényerejű rendeletben már felbukkantak a nemzetközi normák, ezen belül az emberi jogok védelmével kapcsolatos nemzetközi előírások. Szélesebb körben érvényesülhettek az elítéltek állampolgári jogai, részletesebb törvényi szintű szabályozást kaptak a büntetés-végrehajtási jogok és kötelezettségek. *A büntetés-végrehajtás szakmai képlete az új jogszabállyal a gyakorlat számára áttekinthetőbbé vált, de nem könnyítette meg a tevékenység végzését.*

1975-ben az új országos parancsnok – aki határozott, erőskezű vezető hírében állt – a rendőrség közrendvédelmi állományából került kinevezésre. Kiválasztásában a döntéshozóknak a rendteremtésre, az egyszemélyi vezetés megerősítésére irányuló szándéka állt. 1976-ban a kodifikációs munkálatok elősegítésére az országos parancsnok általános helyettesének magasan képzett jogászt neveztek ki. Az országos parancsnokságon és az intézetek élén 1975-ig megtörtént az 1956 után kinevezettek teljes generációváltása. A vezetői kiválasztás korábban döntően politikai megbízhatóságra építő dominanciáját a vezetőkkel szemben támasztott hármast – politikai, szakmai, vezetői – követelmény váltotta fel. A 70-es évek második felében a tisztek felsőfokú állami- és szakmai végzettségének hiányosságai még erőteljesen éreztették hatásukat a vezetői – különösen az intézetparancsnoki – kinevezéseknél.¹⁸ Az intézetek vezetőinek jól kellett ismerniük a büntetőintézet bonyolult viszonyrendszerét: elsősorban birtokában kellett lenniük a „veszélyes üzem” biztonságához szükséges katonai-rendvédelmi ismereteknek, másodsorban a szűkös költségvetésből biztosítható, folyamatos működéshez szükséges gazdálkodás fortélyainak, de ugyancsak nem voltak elhanyagolhatók az elítéltek nevelésének és lehetőleg minél szélesebb körű és gazdaságos foglalkoztatásának kérdései sem.

A feladatrendszer heterogenitása, az irányítás, a személyi állomány – ezen belül a szakszolgálati ágak – és a fogva tartottak egymástól távol eső érdekeinek egyidejű és folyamatos figyelembevétele és egyensúlyban tartása a parancsnokok többségét az alkalmazkodás „kaméleonjává” tette, egy részüket idő előtt eljuttatva a testi-lelki kifulladásig, másokat a túlélés kényszere a keményedő, autokratikus vezetési stílus felé ösztönözte. Az intézetparancsnokok kinevezésénél sem a minisztérium, sem az országos parancsnokság nem engedhette meg magának a kísérletezgetést (pl. a politikai irányelvekben megjelent káderállomány-fiatalítással, vagy a nők vezetésbe való szélesebb körű bevonásával). *A kinevezett intézetparancsnokok túlnyomó többsége ezért a nagy szakmai előélettel, tapasztalattal rendelkező testületi tagok közül került ki.*

Az új országos parancsnok beiktatását követő évről készített összefoglaló jelentésben a vezetés korábbi súlyos problémái látszólag megoldódtak: „...A vezetésben a korábbi évekhez képest jelentős pozitív irányú változások vannak. Mind az országos parancsnokságon, mind az intézetekben emelkedett az irányító munka színvonala. Az egyszemélyi parancsnoki vezetés erősödésével és a szemléletváltozással megszűntek – a korábbi évekre jellemző – kincstári vonások és formaságok, növekedett a személyi állomány felelősségtudata, a korábbinál nagyobb segítséget nyújtanak a vezetői döntések előkészítéséhez és végrehajtásához.”¹⁹ Az ebben az évben a vezetés megújulását, a döntés-előkészítés demokratizmusát még derűs optimizmussal ecsetelő megelégedettség az 1977-es és 1978-as „éves” jelentésekből már hiányzik, sőt, ezekben már nyíltan említik a káderutánpótlási gondok növekedését.

1979. elején a minisztérium és az országos parancsnokság között fokozatosan elmélyülő bizalmi válság újabb kenyértöréshez vezetett.²⁰ Egy ekkori miniszteri értekezlet előterjesztéséből már a bv. egész vezetési rendszerének súlyos fogyatékoságai olvashatók ki. A jelentés kifogásolja az országos parancsnokság ellenőrzési rendszerének hiányosságait (az egyik végrehajtó intézetben történt nagyarányú sikkasztás megelőzését elmulasztották); elmarasztalja a vezetést a munkahelyi demokrácia, a nyíltság, a bizalom és az őszinteség légkörének hiányáért; a káderkiválasztás ötletszerűségéért; a hibák, fogyatékoságok kijavításának halogatásáért.²¹ A szigorú kritika ezúttal nem maradt következmények nélkül: 1979 tavaszán a büntetés-végrehajtási testület felső-vezetésében teljes személycserét hajtottak végre, az új országos parancsnokot az MSZMP Központi Bizottságának apparátusából nevezik ki. Két helyettesét – mintegy az országos parancsnok szakmai járatlanságának ellensúlyozásaként – a bv. testületben hosszú vezetői, szolgálati múlttal rendelkezők közül emelik ki. Az új országos parancsnok szívós alapossággal látott neki a szakmát fészegető nehézségek és ellentmondások feltárásához, megismeréséhez és az illetékes döntéshozók – elsősorban a politikai és a pénzügyi szervek – számára való megismertetéséhez. Kinevezése után röviddel az MSZMP KB KAO tíz országos büntetés-végrehajtási intézetben végzett ellenőrzést. Az ellenőrzésről készített feljegyzésből újból kitűnik a pártközpont elégedetlensége, kifogásolják, hogy az intézetek a bűnözők társadalomba visszavezetését szinte képtelenek ellátni, okaként pedig megállapították, hogy az elítéltek munkával foglalkoztatását ugyan az intézetek többségében biztosítják, de a kialakított termelési profilok nem az elítéltek nevelését, hanem gazdaságossági érdekeket szolgálják, továbbá azt, hogy csekély a nevelők létszáma.²² A pártközpont a bűnözés leküzdésével kapcsolatos párt- és kormányhatározatok merev értelmezésével, a büntetés-végrehajtás problémáinak szakavatatlan leegyszerűsítésével, ugyanakkor a feltételek biztosításának következetes elhanyagolásával a szakma súlyosbodó válságát idézte elő.

VÁLSÁGKEZELÉS A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN A 80-AS ÉVEKBEN

A 80-as évektől a gazdasági és a politikai berendezkedésben elmélyülő válságjelek tartós válságkezelésre kényszerítették és a működőképesség, a társadalmi egyensúly fenntartása érdekében fokozott erőfeszítésekre indították az állami szerveket. Nyilvánvalóvá vált, hogy az állam már egyetlen szférában, így az igazságszolgáltatásban sem képes átütő reformokra, ezért csak olyan kiigazításokra vállalkozott, amelyek a működés folytonosságát, vagy annak látszatát segítették elő.

Az évtized elejétől a bűnözés lassú növekedésére az aggodalmas, represszív irányba forduló büntetőpolitika hatására a börtönnépeség váratlan, nagyarányú megnövekedése volt tapasztalható, ami megnehezítette a 79-es bv. kódexben deklarált korszerű elvek és intézmények gyakorlati megvalósítását. A jogszabály megalkotásakor a törvényhozó még azzal számolt, hogy csökken a fogva tartottak száma, s így a rendelkezésre álló személyi és tárgyi feltételek eleve jobb lehetőséget kínálnak a munka fejlesztéséhez. A gyakorlat azonban nem igazolta ezt a várakozást. A fogva tartottak összlétszáma 1979-1980-ban még stagnált, de 1981-től egyenletesen emelkedett.²³ A létszám növekedésével egyidejűleg az elítéltek összetétele is kedvezőtlenül alakult. Számottevően emelkedett a börtönök biztonságára, rendjére nagyobb veszélyt jelentő erőszakos, garázda jellegű bűncselekményekért elítéltek és a jelentősebb gondoskodást igénylő fiatalok, valamint a kóros személyiségű, az alkoholisták és más személyiségzavar miatt gyógyító-nevelésre szorultak számaránya.

Az így kialakult helyzetben egy sor eltervezett fejlesztési elképzelés – mint a fogva tartottak elhelyezési körülményeinek, ellátásuknak javítása, munkadíjazásuk, a nevelési és munkáltatási feltételek fejlesztése – nem valósulhatott meg. *A börtönlakosság túlnépesedésével a veszélyt elsősorban a biztonsági kockázat növekedésében látták, ezt azonban csak szűk korlátok és csak rendkívüli erőfeszítések árán voltak képesek kompenzálni a személyzet létszámának emelésével, új biztonságtechnikai berendezések beállításával, az elítéltek foglalkoztatottságának biztosításával, szabadidő-tevékenységük programkínálatával, egyéni problémáik orvoslásával.* E problémákat tetézte, hogy a gazdasági helyzet romlása érzékenyen hatott ki a személyi állomány jövedelmi viszonyaira. Míg a 60-as és 70-es években a börtönök személyzetének anyagi-pénzügyi ellátottsága általában nem volt kedvezőtlenebb a többi fegyveres testületkénél, addig a 80-as évekre a különbség szembetűnővé vált, ezen kívül a börtönök túlszűfoaltsága miatti munkahelyi feltételek romlása nem csupán a tiszthelyettesi állomány, de a kvalifikált munkaerő, köztük számos pedagógus, pszichológus és gazdasági szakember elvándorlását indította meg. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők évenként csaknem 10%-

os fluktuációja azonban nem csupán jövedelmi okokra, hanem a számukra nehezen elviselhető légkörre is visszavezethető volt. Ennek oka, hogy a pályakezdő, vagy a szakterület iránt érdeklődő fiatal értelmiségiek néhány év múlva csalódottan távoztak, az volt, hogy az intézetek többségében uralkodó merev hierarchia szinte teljesen elfojtotta a rugalmas gyakorlati megoldások, módszerek keresésének lehetőségét. Egy 1987-ben végzett felmérés szerint a megelőző tíz évben a testülethez „kívülről” érkezett diplomások közül minden második, az ún. „belső képzésben” (pl. a Rendőrtiszti Főiskolán) végzetek közül minden ötödik távozott a testülettől.

A büntetés-végrehajtás vezetésének növekvő gondjai az 1979-es országos vezetőváltást követő évben már jól érzékelhetők: az 1980-as évről szóló értékelő jelentésben az országos parancsnok a korábbi évek apologetizáló stílusától eltérő, szokatlan nyíltsággal beszél arról, hogy az új jogszabályok megvalósítása a büntetés-végrehajtáson kívül álló gazdasági okokból csak hosszabb távon valósíthatók meg.²⁴ A bv. országos vezetése számára már a 80-as évtized elején nyilvánvaló volt, hogy a következő években az ország gazdasági helyzete nem teszi lehetővé a börtönügy preferenciájának növelését, legfeljebb szinten tartását, ezért hosszú távon az adott lehetőségeken belül, szigorú takarékoskodással, a belső tartalékok feltárással kell gazdálkodni. *A még felhasználható tartalékot elsősorban az emberi erőforrásokban látják. Ezért fontos lépésnek tekintik a munkahelyi feltételek romlását, a jövedelmek stagnálását ellensúlyozó hangulatjavító gesztusok megtételét.* Az országos parancsnok – aki korábbi politikai munkakörében a humán terület jó ismerője – 1980. áprilisában új, a megszokottól eltérő hangot alkalmaz: „...Testületünk személyi állománya nehéz feltételek között végzi könnyűnek egyáltalán nem nevezhető munkáját. Ennek az állománynak a társadalmunk sok vonatkozásban legrosszabb elemeivel kell nap, mint nap foglalkoznia..., ilyen emberanyag körében kell büntetést végrehajtania, joghátrányt érvényesíteni és belőlük törvénytisztelő állampolgárokat nevelni. Ehhez még hozzátehetjük, hogy – bármennyire szeretnénk is változtatni rajta – a büntetés-végrehajtás szervezetében végzett munkát a társadalom közfelfogása nem az első helyeken rangsorolja. Ezért kell nyomatékosan hangsúlyozni, hogy aki ezt a munkát hosszú ideje hivatástudattal végzi, arról csak nagy tisztelettel szólhatunk.”²⁵ A referátum két olyan elemet tartalmaz, amely gyökeresen eltér a korábbi években alkalmazott „leosztó” stílustól: egyfelől felismeri és elismeri a bv. szolgálat specifikus jellegéből fakadó többlet-neheztségeket, másfelől beismeri a szolgálat népszerűtlen természetét. Megnyugtatóan hatott, hogy a vezetés kiáll a „veszélyes üzemben” és mostoha társadalmi környezetben dolgozók mellett. A jó szó – mert ritkán alkalmazzák – itt kincset ér.

A hangulatjavítás – garantáltan költségmentes – terepe a legtöbb intézetben uralkodó rigid légkörnek, a hierarchia merevségeinek oldása. Az országos parancsnok kijelenti: „Nekünk kötelességünk olyan parancsnoki magatartást, stílust kialakítani, ami igényli, bátorítja a

kezdeményezéseket, olyan munkahelyi légkört megteremteni, amely lehetővé teszi, sőt inspirálja az alkotó hozzáállást.”²⁶

A következő években a figyelem koncentráltan az intézetparancsnokok vezetői kvalitásainak, alkalmasságának javítása felé irányult, mert nyilvánvaló volt, hogy a humán erőforrások tartalékai mozgósításának kulcsa az intézetek vezetőinek kezében van. 1981. májusában egy, a kádermunka fejlesztéséről szóló értekezleten fogalmazta meg újól a miniszteriális és az országos vezetés specifikus igényeit. Ezek szerint az intézetek vezetésének színvonalát a hármas követelmény mindhárom elemében emelni kell. A parancsnokoknak *a szakmai követelmények területén* a megfelelő gazdaságpolitikai, jogi és pedagógiai szakismeretekkel kell rendelkezniük; *a politikai követelmények területén* a követniük és érteniük kell a párt politikáját, különösen, mint fegyveres testületnek a fenyegető nemzetközi viszonyok között; *az erkölcsi követelmények területén* intaktaknak kell maradniuk a gazdasági előnyök megszerzésének csábításaitól, immunisnak a társadalomban elterjedt káros tendenciákkal szemben.²⁷ Az igazságügyi kormányzat képviselőjében megjelenő miniszterhelyettes hozzászólásában azt hangsúlyozta, hogy a nehéz körülmények és a növekvő feladatok mellett a személyzet felelőssége növekszik, és fontossá válik a vezetők egyéni teljesítménye.²⁸ Az 1980-ban kinevezett igazságügyi miniszterhelyettes egyik kiemelt feladata a büntetés-végrehajtás felügyelete lett.²⁹

Az intézetparancsnoki vezetéssel szemben támasztott fokozott követelményeknek a vezetők egy része nem tudott megfelelni. 1982 második felétől 1983 áprilisáig kilenc parancsnok felmentésére került sor, többségüknek valamilyen etikai vétség miatt kellett távoznia. E vezetők leváltását a testület intaktságára, etikai és politikai tartásának megőrzésére hivatkozva végezték. Különös súllyal nehezedett a testület (és a vezetők) erkölcsiségére az intézeten belüli és azon kívüli italozás.³⁰ A vezetők jelentős arányú, előre nem látható cseréje a megfelelő vezetői utánpótlás gondját vetítette előre. A probléma megoldására szabályozottá kellett tenni a kádertartalékok kiválasztásának és vezetővé kinevelésének feladatát.³¹ A testület kádertutánpótlási terve öt éves ciklusokat fogott át. Az ebbe felvett utánpótlást egyéni felkészítési terv alapján kellett parancsnokának vezetővé nevelni.

1981-ben határozta el az országos vezetés a büntetés-végrehajtási tevékenység minden fontos területének átfogó elemzését és jövőbe mutató programjainak kidolgozását. Így készült el *1983-ban a büntetés-végrehajtási nevelés és 1986-ban a munkáltatás 15-20 évre szánt fejlesztési koncepciója.* E koncepciók voltaképpen a magyar börtönügy reális helyzetfeltáráására irányuló, a szűkös anyagi- és szellemi erőforrások felhasználási prioritásait meghatározó programtervezetek voltak. A 83-as koncepció nevelésfelfogásában már nyoma sincs a korábbi időszak derűs optimizmusának, amikor kijelenti, hogy a börtönökön belüli nevelés a társadalomban folyó neveléshez képest minimális programra vállal-

kozhat. Nem vállalhatja fel a családi, iskolai nevelés teljes programját, nem tűzheti célul a személyiség sokoldalú kibontakoztatását. Ugyanakkor megerősítette azt a törekvést, hogy az elítéltek pozitív befolyásolására nem csupán a nevelőnek, hanem az egész intézeti határendszernek törekednie kell. E koncepció először foglalta a börtönügy munkaprogramjába azokat a tudományosan feltárt ellentmondásokat, amelyeknek hatékonyságrontó jelenlétével a szakmának számolnia kell. Így azt az ellentmondást, amely a büntetőítélet tett-központú és a büntetés-végrehajtás tettes-központú szemlélete között feszül, a nevelő-nevelt közötti viszonyban a kényszer- és együttműködési igény egyidejű jelenlétéből adódó feszültséget, valamint azt az ellentmondást, amely a börtönélet szigorúan és részletesen szabályozott rendjéből kíván önálló döntésekre kész állampolgárokat kibocsátani.³²

A munkáltatás-fejlesztési koncepció 1986-os megjelenése már aligha orvosolhatta a növekvő válságból fakadó gondokat.³³ Az 1980-as évek közepére a korábban megbízhatóan működő büntetés-végrehajtási vállalatokat is elérte a külső gazdaság gyorsuló recessziója. Így érezhetően csökkenni kezdett a fogva tartottak munkája iránti kereslet, a vállalatok gazdálkodása egyre labilissabb lett. Az elítéltek foglalkoztatásának kötelezettsége, az ún. teljes foglalkoztatás ideájának megvalósítása a vállalatok gazdaságos működését veszélyeztető túlfoglalkoztatássá vált. Az 1986-os munkáltatás-fejlesztési koncepció, amely megkísérelte az elítéltek munkavégzése gazdaságossági és reszocializációs céljait a romló gazdasági környezetben összehangolni, csupán regisztrálni volt képes a börtön-vállalatok fokozódó válságát, e folyamatot megállítani már nem.

Noha e koncepcióknak a gyakorlati életre kisugárzó hatása a 80-as évek végén megindult társadalmi átalakulás időszakában már elenyészett, mégis pozitív fejleményként értékelhető, hogy kidolgozásuk a börtönügy szakembereinek és a kapcsolódó tudományágak képviselőinek együttműködésével, a korábbinál nagyobb nyilvánosság bevonásával történt. A büntetés-végrehajtási tevékenység elemzésének felélénkülése, a szakszemélyzet integráltabb, összehangoltabb munkára ösztönzése, a felhalmozódott belső ellentmondások feltárása mindenesetre hozzájárult a szakma fejlődéséhez.

A válság következményeinek csökkentésére a fejlesztési koncepciókon túl a *büntetés-végrehajtás országos vezetése a lehetőségeken belül fokozta érdekérvényesítési tevékenységét*. Elsősorban azoknak a döntéshozó szervezeteknek figyelmét kívánta felkelteni, amelyekről joggal elvárta, hogy hathatós intézkedéseket tesznek a pénzforrások megnyitására. 1983 szeptemberében a bv. testület az igazságügyi miniszter előterjesztésével a Honvédelmi Bizottsághoz fordult.³⁴ Az előterjesztés 3-4 ezer új férőhely létesítését, 2-3 ezer új munkahely megeremtését, a honvédség által már kipróbált biztonságtechnikai eszközök telepítését, 100-150 fős létszámemelését, a személyi állomány anyagi, szociális és egészségügyi helyzetének javítását igényelte, összesen mintegy 2,5 milliárd forintos rendkívüli ráfordítással.³⁵

A Honvédelmi Bizottság a nyomasztó létszámhiány enyhítésére 1984-ben lehetőséget nyújtott a sorkatonai szolgálatot teljesítők közül 100 főnek hivatásos bv. tiszthelyettesi állományba vételére.³⁶ 1984-1985-ben a Központi Bizottság Titkárságának, a Koordinációs Bizottságnak, végül a Minisztertanácsnak hívták fel a figyelmét a büntetés-végrehajtás gondjaira. E testületeknek és szervezeteknek sajnálkozó egyetértésén kívül a létszámfejlesztésen túl – a VII. ötéves tervben 750 fős létszámemelésre kaptak lehetőséget – sem a férőhelybővítő vagy a munkáltatást fejlesztő beruházások indítására érdemi előrelépés nem történt.³⁷ Aligha segített a rendkívül szűkös költségvetési keretszámok mellett az, hogy 1986-ban némileg csökkentették a bv. vállalatokra nehezedő adóterhet (ez kb. 60-70 milliós bevételt eredményezett).³⁸ Hosszas alkudozás után – miután nyilvánvalóvá vált, hogy központi költségvetésből finanszírozott börtönépítés, férőhelybővítés nem megvalósítható – kapott lehetőséget a büntetés-végrehajtás Budapesten egy új egység felépítésére, saját erőforrásainak, valamint a fogva tartottak visszatartott társadalombiztosítási járulékaiknak felhasználásával.³⁹

Az 1980-as évek első felében a szabadságvesztés-büntetés széleskörű alkalmazása a Kádár-korszak utolsó, represszív büntetőpolitikai fellépése volt. Megállapítható, hogy a büntetőpolitikának ezek a korábban is megmutatózó represszív periódusai rendkívül kedvezőtlenül befolyásolták a büntetés-végrehajtás szakmai arculatát. Az amúgy is jelentős materiális deficittel rendelkező büntetés-végrehajtás az ilyen periódusokban szükségszerűen, tevékenysége lehetőségeinek minimumán csupán a biztonság, a rend, a fegyelem fenntartására koncentrálna erőforrásait, kevésbé volt képes és alkalmas a kriminológiai értelemben vett igazságszolgáltatás részeként bűnmegelőzési funkciót ellátni.

Az 1980-as évek első felének büntetőpolitikájával való szakítás első jelei a gorbacsovi politika, a „peresztrojka” és a „glasznosztj” hazai térnyerésével mutatkoztak. A szembenálló világrendszerek konvergenciája átláthatóvá és összehasonlíthatóvá tette az olyan, korábban gondosan titkolt büntetés-végrehajtási mutatókat, mint a fogvatartotti ráta, a börtönök férőhely-kapacitása, zsúfoltsága stb. A 80-as évtized közepére kialakult rendkívül kedvezőtlen helyzet javítása, a „szalonképesség” megóvása érdekében kibocsátott 20/1986. sz. NET határozat (a jogpolitikai irányelvekről) arra ösztönözte a jogalkalmazást, hogy a kisebb súlyú bűncselekményt első ízben elkövetőkkel szemben lehetőleg mellőzze a szabadságvesztés-büntetést. A kriminálpolitika enyhülését tükröző határozat 1987-től a fogvatartotti létszám lassú csökkenését eredményezte.

Rendszerváltozás előtti években a fogvatartotti létszámcsökkenés ellenére az intézetek munkahelyi légköre a munkakörülmények áporodott elmaradottsága és a személyi állomány anyagi helyzetének romlása miatt nem javult. Az országos vezetés erőfeszítései ellenére a hivatásos szolgálattal járó kedvezmények köre egyrészt leszűkült, másrészt elvesztette vonzó hatását. Az állomány elvándorlását gerjesztette az életszínvonaluk fo-

kozatos romlása, a munkával járó fokozott stresszhatások, a magas fizikai és szellemi leterheltség.

ADATOK ÉS TÉNYEK A VIZSGÁLT KORSZAK BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI VEZETŐIRŐL

A vezetőik nem szerinti megoszlásában (1. tábla 2.) a büntetés-végrehajtási testület fegyveres jellege, az ebből e korszakra jellemző férfidominancia mutatkozik. A kisszámú női vezető az országos parancsnokság egyes ágazati funkciójában – elsősorban pénzügyi, gazdasági, adminisztratív területein – illetve a korszak egyetlen női végrehajtó intézete élén található.

A vezetőik születési évének (1. tábla 3.) és kinevezésük időpontjának összevetésével megállapítható, hogy a vezetők 10%-át (11 fő) 35 és 40 életévük között, 85%-át (96 fő) 40 és 45 életévük között és 5%-át (6 fő) 45 életévük felett nevezték ki. A korszak vezetőinek csaknem 50%-a a 10-es és a 20-as években született, többségük kinevezését származására, politikai elkötelezettségére, és megbízhatóságára, valamint jelentős tartamú szolgálati idejére tekintettel nyerte el. Szakmai szemléletük kiforrálódása a büntetőpolitika „osztályharcos” korszakára esett, amelynek nyomai az általuk „kinevelt”, a 30-as években született vezetők stílusában még tetten érhető. A 40-es években született vezetői generáció a már konszolidáltabb 60-as években lépett a testületbe, kinevezésük (a 70-es évek végén, a 80-as években) döntő szempontja már nem a politikai megbízhatóság, hanem a magasabb képzettség, a szakterület alapos ismerete, a részletkérdésekbe menő szakmai rutinra épülő leleményes (fortélyos) válságkezelő képesség volt. E korszakban a fiatal, tapasztalat nélküli vezetők kinevezése – a káderpolitikai irányelvek nógátása ellenére – veszélyes kísérletnek tűnt, amit nem is kockáztattak meg.

A vezetőik származásának (1. tábla 4.) jelentősége a kinevezéseknél a fentebb kifejtettek alapján fokozatosan csökkenő volt. A személyi adatok alapján megállapítható, hogy a büntetés-végrehajtás vezetői túlnyomórészt munkás (35%) és paraszti (36%) származásúak. Ez utóbbi összefüggésbe hozható azzal is, hogy a kevésbé iparosított vidéki körzetek mindig nagyobb utánpótlási bázisát adták a fegyveres testületeknek, így a büntetés-végrehajtásnak is. A származásnak a vizsgált korszak korai időszakában még volt szelekciós jelentősége. A későbbi időszakban inkább az feltételezhető, hogy a büntetés-végrehajtáshoz, mint fegyveres testülethez „szegődött” utánpótlás bázisát nem az értelmiségi családok alkották. Az értelmiségi származású vezetők relatíve magas aránya a fővároshoz kötődő országos parancsnokságon található.

A vezetőiknek a bv. testületbe belépésüket megelőzően megszerzett (eredeti) szakképzettségét áttekintve (1. tábla 5.) látható, hogy közöttük feltűnően magas az ipa-

ri és a mezőgazdasági szakmunkások aránya (50%), akik a későbbi beosztásukhoz szükséges képesítési követelményeket – állami-, szakmai- és pártiskolák elvégzésével – folyamatosan, munka (szolgálat) mellett szerezték meg. Az adatok alapján megállapítható, hogy a felsőfokú diplomával a testületbe belépők közül 14 főnek volt jogi, 13 főnek pedagógusi-pszichológusi, 10 főnek közgazdasági, 7 főnek orvosi és 2 főnek mérnöki szakképzettsége. Megállapítható továbbá, hogy a diplomával belépők többsége vezetővé kinevezése után az országos parancsnokság állományában tevékenykedett.

A következő adatok (1. tábla 6.) a vezetőiknek a bv. testületbe való belépésük előtti munkaterületi megoszlását mutatják be. A vezetők többségének előző munkahelye valamilyen állami vállalat, szövetkezet, kötődött (65%). Politikai (párt) szervezetben és az igazságszolgáltatás területén 6%-uk, fegyveres szervnél 14%-uk, államigazgatási szervnél mintegy 10%-uk dolgozott. A hazai büntetés-végrehajtási vezetők ilyen, előző munkahelyi megoszlása jelentősen eltért a II. világháború előtti magyar, és a hagyományos nyugat-európai kinevezési gyakorlattól, amely különös súllyal preferálta a korábban már az igazságszolgáltatásban dolgozó jogvégzett személyeket.

A vezetőik legmagasabb állami iskolai végzettségét vizsgálva (2. tábla 7.) szembetűnő, hogy közülük 38 fő (33%) felsőfokú állami iskolai végzettség (diploma) nélkül nyert vezetői kinevezést. Ennek magyarázata az, hogy a tisztii rendfokozat eléréséhez kötődő képesítési követelmények az 1971. évi 10. tvr. hatályba lépésétől írtak elő felsőfokú állami iskolai végzettséget. Tisztii rendfokozatot az ezt megelőző időszakban alacsonyabb szaktisztii tanfolyammal és iskolával is el lehetett érni, így 1951-1959 között a Bv. Központi Kiképző Iskolán 8 hónapos, illetve 1 éves kiképzéssel, 1959-1972-ig a BM. Rendőrtisztii Akadémián 2 éves (levelezőn 3 éves) képzéssel. Az 1971-ben megemelt képesítési követelmények teljesítésétől a nyugdíjkorhatár elérését közelítő vezetők esetében eltekintettek.

A vezetőik politikai (párt) iskolai végzettségét tekintve (2. tábla 8.) megállapítható, hogy közülük 60 fő (53%) rendelkezett az 1971. évi 10. tvr. előírásainak megfelelő felsőfokú (marxista-leninista esti egyetem, ennek szakosított formája, illetve politikai főiskola) végzettséggel. A többiek az 50-es, 60-as években „estek át” különböző pártiskolai, tanfolyami képzésen, amely kinevezésükhöz elegendőnek bizonyult. Az adatfelvétel során 11 főnél nem volt megállapítható a politikai iskolai végzettség, feltehetően a 90-es évek elején a személyi anyagokban lehetővé tett önkéntes adattörlesztés következtében.

A vezetőik legmagasabb bv. szakmai iskolai végzettségét vizsgálva (2. tábla 9.) az ilyen képzésben nem részesült 43 fő (38%) azzal indokolható, hogy a felsőfokú szakmai képzettséget teljesíteni lehetett felsőfokú állami iskolai végzettséggel és bv. próbaszolgálatos-, illetve bv. szakvizsgával záródó tanfolyami képzéssel. Ez utóbbi teljesítésétől a „kívülről” vezetői funkcióba kinevezettek esetében többnyire eltekintettek. A 80-as évek-

től a vezetői – elsősorban az intézetparancsnoki – utánpótlás egy részét (14 fő) azok a tisztek képezték, akik tiszthelyettesként kezdték szakmai pályájukat, felsőfokú állami- és egyben szakmai végzettségüket valamelyik főiskola bv. szakán nyerték, végül tanulmányaikat folytatva egyetemi diplomát szereztek.

A *vezetők párttagsága* (3. tábla 10.) a vizsgált korszak fegyveres testületei körében karrierjük egyik fontos elvárása volt. Az MSZMP tagság a 80-as évekig a kinevezésekhez aligha nélkülözhető követelmény, a 80-as évek elejétől – a káderpolitikai alapelvek szerint – már eltekintettek attól, hogy minden tisztséget csak párttag tölthet be, ez az elv azonban a fegyveresek körében (mint táblázatunk adatai is mutatják) csak rendkívül ritkán érvényesült.

A bv. vezetők szakmai karrierjére sajátosan jellemző az az adatsor, amely a *bv. testületen belüli karrierállomásaik* (különböző betöltött beosztásaik) számát regisztrálja (3. tábla 11.). Szembetűnő, hogy míg az országos vezetők közül 7 főt (58%), az országos parancsnokság vezetői közül 8 főt (24%) kívülről, „ejtőernyős-ként” neveztek ki, addig ugyanilyen kinevezéssel a „veszélyes üzemek” élén álló intézetparancsnokok közül a végrehajtó intézetek élére mindössze 4 főnél (13%), a megyei intézetek élére 3 főnél (8%) éltek. Az országos vezetők személye és többségének kívülről való kinevezése jelzi ezeknek a beosztásoknak politikaközelségét, a párt- és az állami felső-vezetésnek a büntetőpolitika alakításában aktuális erőviszonyait. Kiválasztásukban éppúgy szerepet játszottak a személyes kapcsolatok, mint az, hogy a jelöltek mennyire mutatkoztak képesnek átvinni az éppen aktuális politikai ízlést a büntetés-végrehajtás gyakorlatába. E terület köztudomásúan hátrányos támogatottsága, ugyanakkor potenciálisan veszélyes, „puskaporoshordó” jellege miatt feltételezhető, hogy az országos hatáskörű vezetői beosztások között a büntetés-végrehajtás irányítása nem tartozhatott a vonzóbbak közé. Ugyanakkor a „belülről” kinevezett országos vezetők méltán tekintették szakmai pályafutásuk elismerésének, karrierjük csúcának megbízatásukat, ha mégoly nehéz feladatot kellett is ellátniuk. Az országos parancsnokság néhány vezetőjének „kívülről” való kinevezése összefüggésbe hozható az egyes szakterületek – mint a pénzügy és gazdálkodás, az egészségügy, az informatika, munkaügy, személyügy – szabályozóinak egyre bonyolultabbá válásával. E területek ezért fokozottabban igényelték azokat a „profi” vezetőket, akik szakterületi kapcsolataik révén is alkalmasak voltak megfelelő transzmisszióra a minisztériumok és a büntetés-végrehajtás között. Ennek ellenére az országos parancsnokság vezetőinek többségét is (25 fő = 73%) hosszabb-rövidebb bv. szolgálati praxis után neveztek ki. E vezetők utánpótlásának legnagyobb részét – 16 főt – az országos parancsnokság apparátusából, míg kisebb részüket – 9 főt – az intézetek állományából emelték ki. A megüresedett intézetparancsnoki helyek betöltését a vizsgált időszakban elsősorban az intézetek állományából (43 fő = 64%), másodsorban az országos parancsnokság apparátusából (17 fő = 25%) utolsósorban a tes-

tületen kívülről (7 fő = 11%) biztosították. A „kívülről” kinevezett vezetők száma a 80-as évek elején valamelyest emelkedett, ennek a testületen belüli kedvezőtlen fogadtatásával a kinevezőnek számolnia kellett. A bv. vezetők túlnyomó többsége kinevezésének egyik általánosítható feltétele tehát a minél szélesebb körben megszerzett és minél hosszabban tartó büntetés-végrehajtási gyakorlat volt. Ennek bizonyítékát találjuk abban, hogy a 113 vezető közül 91 fő (80%) egynél több, 81 fő (71%) három, vagy ennél több, 46 fő (40%) öt, vagy ennél több beosztásban (karrierállomásban) töltötte szolgálatát vezetői kinevezéséig. A vezetők közül is az intézetparancsnoki székig vezetett a leghosszabb és legváltozatosabb szakmai út.

A *vezetők szakmai munkájának elismerését* (3. tábla 12.) a jutalmaknak és a kitüntetéseknek egy főre eső számával hasonlítjuk össze az egyes vezetői szintek között. Eszerint

- az országos vezetők 7,8 jutalom/fő és 9 kitüntetés/fő,
- az országos parancsnokság vezetői 11 jutalom/fő és 7,5 kitüntetés/fő,
- a végrehajtó intézetek parancsnokai 13 jutalom/fő és 9,8 kitüntetés/fő,
- a megyei intézetparancsnokok 11 jutalom/fő és 7,5 kitüntetés/fő

elismerésben részesültek.⁴⁰

Az egyes szintek összehasonlításánál szembetűnő a végrehajtó intézetek parancsnokainak magasabb elismerési rátája, amelynek indoka az lehet, hogy a vezetői szintek közül ők tartották a legveszélyesebb „frontvonalat.” Az országos vezetők elismerési rátája – mint látható – nem volt kiugró, őket a jutalmak magasabb összegével, illetve a kitüntetések magasabb szintjével különböztették meg. A jutalmazási gyakorlat – az iránymutatások ellenére – kevésbé az aktuális érdemeket, mint inkább a periódikuságot vette figyelembe, a kiszámítható időszakonként „járó” elismerések elmaradásából következtetni lehetett a „kegyvesztettségre.” Az elismerések többségével anyagi juttatások is jártak, de a vezetői szinteken már nem ezek jövedelemkiegészítő jellege, hanem erkölcsi elismerő, lélektani megerősítő szerepe volt jelentős.

A *vezetők fegyelmi, illetve büntetőjogi felelősségre vonásának gyakoriságát* vizsgálva (3. tábla 13.) szembetűnő a fegyelmi fenytések relatíve magas száma az országos vezetőknél és az intézetparancsnokoknál. A fegyelmi felelősségre vonások rátája az egyes vezetői szinteken az alábbiak szerint alakult:

- az országos vezetők: 0,58/fő,
- az országos parancsnokság vezetői: 0,19/fő,
- a végrehajtó intézetek parancsnokai: 0,51/fő,
- a megyei intézetek parancsnokai: 0,65/ fő

fegyelmi felelősségre vonásban részesültek.⁴¹

A fegyelmi fenytések kiszabásának gyakorisága az egyes vezetők személyéhez fűződő vétkes magatartásán vagy mulasztásán kívül összefüggésbe hozható a szolgálat helyével is. A fenti adatokból ugyanis következtetni lehet arra is, hogy a legkevésbé veszélyeztetett

szolgálati helyek az országos parancsnokság vezetői körében voltak. A vizsgált időszakban a bv. irányításának jellemzője volt, hogy a személyi állomány, vagy a fogva tartottak körében kialakult feszültségeikért, anomáliáikért, rendkívüli eseményekért akkor is megállapították a vezetők – így elsősorban az országos vezetők és az intézetparancsnokok – felelősségét, ha azok rajtuk kívülálló okokból, így az infrastruktúra, az anyagi támogatás krónikus hiányából következtek be.

A *bv. vezetők munkaviszonya megszűnésének időpontjára* tekintve (3. tábla 14.) három időszak adatai érdemesek figyelemre:

- az 1970–1975-ös időszakban nyugállományba távozó vezetők nagy száma (24 fő = 21%) a bv. vezetői generációváltás folyamatát jelzi, lényegében pozitív folyamat, amelynek eredménye egy magasabban képzett vezetői elit megjelenése;

- az 1980–1985 között távozó vezetők kiemelkedő számaránya (20 fő = 17%), háttérben a válságkezelésre alkalmasabb, a személyi erőforrások tartalékainak mozgósítására alkalmasabb vezetők beállítása;

- 1989-ben, a rendszerváltozás időszakában helyükön maradó vezetők nagy száma (41 fő = 36%) jelzi, hogy a büntetés-végrehajtási szervezet nem válik a politikai csatározások színterévé, legitimitációja zajtalanul megtörténik.

A *bv. vezetők munkaviszonya megszűnési okaiban* (3. tábla 15.) fejeződik ki leginkább e tevékenység veszélyeztetett, embert próbáló jellege. Az okok között a testülettől távozás természetes útjának tekinthető a nyugdíjkorhatár elérése, az életmű befejezésével és annak elismerésével való tisztes visszavonulás, de rendes útnak tekinthető még az átszervezéssel, illetve áthelyezéssel történő kiválás is. A vizsgált korszak bv. vezetői állományának alig több mint egyharmada (43 fő = 38%) távozott ilyen módon. Nyugtalanítóbb, hogy a vezetők közül saját kezdeményezésükre – a nyugdíjkorhatár elérése előtt – 38 fő (33%) vonult vissza, tragikus, hogy rokantsági nyugállományba helyezéssel, illetve szolgálat közbeni elhalálozással a vezetői állományból 22 fő (18%) távozott. A vezetők közül büntető-, vagy fegyelmi felelősségre vonással összefüggő okból 5 főt bocsátottak el, közülük 3 főt nyugállományba helyezéssel.⁴²

ÖSSZEGEZŐ GONDOLATOK A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁS VIZSGÁLT KORSZAKÁNAK SZAKMATÖRTÉNETI JELLEMZŐIRŐL ÉS VEZETÉSÉNEK VIZSONTAGSÁGAI RÓL

A fentebb elemzett időszakban az állam politikai és kormányzati szervei rendre felismerik és elismerik a büntetés-végrehajtás korszakos elmaradását, ezen belül mindvégig nyomasztónak tekintik az intézeti infrastruktúra avultságát, a 80-as évek elejéig a személyi áll-

omány általános- és szakműveltségének alacsony szintjét. A helyzet javítására rendszeres gyakorisággal hozott politikai és kormányzati szintű döntések végigvitele azonban sorra megreked (a döntéshozó – Országos Tervhivatal – Pénzügyminisztérium „Bermuda háromszögében”), a határozatokban foglalt pénzügyi preferenciáknak csupán töredéke juthatott el a testülethez, azonban elvárták, hogy a működőképességet a büntetés-végrehajtás „belső erőforrásokból” biztosítsa. Az ebben az állandósuló helyzetben kialakuló válságkezelés és válságvezetés a büntetés-végrehajtás minden vezetői szintjének tartós és állandó próbatételt jelentő szakmai életformájává vált.

Az 1960-as években a büntetőpolitikát is meghódító kriminológiai gondolkodás elvileg elfogadhatóvá és a büntetés-végrehajtás számára kötelezővé teszi tevékenysége bűnmegelőző, proaktív szerepét. Ez az elvárás az 1970-es évek végéig markánsan, az 1980-as években árnyaltabban jelen van a jogi szabályozás síkján, anélkül azonban, hogy ennek gyakorlati megvalósítási feltételei biztosítottak lennének. A valóságos viszonyok ellene hatottak a szakmai célszerűség olyan követelményeinek, mint a végrehajtás differenciálása, a klasszifikáció, az egyéniesítés, ezeket a tartós szükségállapot kényszerűsége, az erőteljes, az egész szervezetre (személyzetre, fogva tartottakra) kiterjedő centralizáció lehetetleníti el. A válságkezelő centralizáció az anyagi és a humán erőforrások takarékos elosztására, kiadagolására volt hivatott, de mellékterméke a bénító túlszabályozottság, a militáris hierarchia megcsontosodása, az élő erők (személyzet, fogva tartottak) falanszterizálása, elszemélytelenítése volt. Amennyire diszfunkcionálisan hatott ez a szervezeti centralizáció a végrehajtás elsődleges céljára – az elítéltek személyiségének formálására –, annyira sikeresnek bizonyult a rendkívüli események, az intézetek belső életét, rendjét, fegyelmét veszélyeztető jelenségek elfojtásában.

Az átnevelési ideológia feladása, az 1979-es kodifikáció szellemisége kifejezték a büntetőpolitika döntéshozóinak azt a szemléletváltását, hogy a szakma művelését reálisabb alapokra kell helyezni, ebben a fejlesztési támogatások elmaradása miatti lelkiismeret furdaláson túl nyilván szerepe lehetett az igazságszolgáltatási hatékonyság makacsul alacsony szintjének is. A politikai vezetés érdekeltsége az 1970-es évek közepétől (Helsinki után) a fogva tartás bánásmód-kultúrájának humanizálásában mutatkozott meg: a börtönkérdés a két világrendszer humanizmusának egyik összevetési pontja, társadalomdiagnosztikai mutatója lett, a hazai politika-csinálók igyekezete így különösen felélénkült a keleti blokkot nyomasztó „börtön-stigmatizáció” csökkentésére. Az 1970-es évek közepétől meginduló vezetői generációváltás, a korábbi évtizedeknél magasabban kvalifikált értelmiségiek belépése a testületbe, elősegítette a humán tendenciák igényelt erősödését, de lehetővé tette a szakma egyre bonyolultabb problémáinak kifinomultabb kezelését is, anélkül azonban, hogy az új vezetői generációnak a materiális feltételeket javító érdekérvényesítési törekvései számottevő eredménnyel

jártak volna. Az 1980-as évekre a vezetők tudomásul vették a szakma magára maradottságát, de addigra elszámították a válságmenedzselés minden lehetséges feltételét. A vezetők magukra és egymásra utaltsága a vezetői elit minden szintjén és a szintek között erős emberi és szakmai kapcsolatrendszer alakított ki.⁴³

Az új vezetői generáció számára az intézetek létfontosságú biztonsági feltételeinek fenntartása már nem csupán a belső erőszakra alapozható fellépés volt, hanem ezt célszerűnek és ígéretesnek látszott kiegészíteni az intézetek „feszültség-mentesítésére” irányuló törekvésekkel is. Ennek érdekében a korábbi, szükségtelenül merev és veszélyessé váló kincstári paternalizmus némi oldására került sor. E lassan oldódó légkörnek formálásában jelentős szerepe volt a „humán erőknak,” pedagógusoknak, pszichológusoknak, az intézetek belső életét szervező értelmiségiek empatikusabb szemléletének. A légkörnek ez az oldódása hallgatólagosan elfogadta a fogva tartottak hangadóinak és a velük érintkező személyzetnek az azonos érdeken (a belső élet nyugalman) alapuló látens szimbiózisát, ami a hazai börtönügy megábrándítások nélküli „túlélésének” egyik titka.

Az áttekintett 19 év szakmatörténeti konzekvenciáit még számos összefüggés vizsgálata alapján vonhatnánk le végérvényesen, de ami már eddig is körvonalazódni látszik, az a büntetés-végrehajtás elhanyagoltsága a fe-

lős politikai és állami szervek részéről. A szerves anyagi támogatás elmaradása éppúgy fakadhatott gazdasági kényszerítő körülményekből, mint szemléleti okokból (a költségvetés készítői mindig láttak a börtönügy problémáinál égetőbbet). Az igazságszolgáltatás „mostoha gyermekeként” így magára hagyott büntetés-végrehajtás saját erejére, leleményességére, (fel)fokozott éberségére utaltatott. A korszak büntetés-végrehajtási vezetői jól vizsgáztak: a társadalom köznyugalmát érintő, biztonságát veszélyeztető rendkívüli események nem történtek (miközben számos, fejlett nyugat-európai államban börtönlázadások nyugtalanították a közvéleményt). A szakma sajátos csapdája: ha súlyos események fordították volna ide a figyelmet, a támogatás sem maradt volna el, igaz, ezért emberáldozatok kellett volna hozni. De emberáldozatok kellett hozni a „hősi” helytállásért is: a hazai börtönállapotok kíméletlen malmi a vezetők többségéből nem a szakma hőrozsait, hanem az állandó stresszben kiégett, kiábrándult, kifulladás, a szakmától idő előtt messze menekülő páriákat őrlött. Mégis, e korszak különös nehézségeivel, nyomasztó hangulatával, de ugyanakkor a szereplők kemény helytállásával kiformálta a szakma poézisát: a testületi összetartozásnak, a napi nehézségek leküzdésének, a túlélésnek kis örömeiből összeérett „ez jó mulatság, férfimunka volt” élményét.

1. tábla

A büntetés-végrehajtási szervezet vezetői		Országos parancsnokok és helyettesek	BvOP főosztályvezetők, (oszt. vezetők, önálló oszt. vezetők)	Végrehajtó intézeti parancsnokok	Megyei intézeti parancsnokok
1	Beosztás	12	34	29	38
2	Nem				
	férfi	12	28	27	38
	nő		6	2	
3	Születési év				
	1910-1920 között	1	1	3	4
	1921-1930 között	4	12	11	17
	1931-1940 között	6	11	8	9
	1941-1950 között	1	10	7	8
4	Származás				
	munkás	8	11	8	13
	paraszt	3	7	13	19
	értelmiségi	1	10	3	3
	alkalmazott		1	2	3
	nem megállapítható		5	3	
5	Eredeti szakképzettség				
	ipari (szak)munkás	4	8	7	13
	mezőgazdasági (szak)munkás	2	3	7	12
	technikus		1	2	4
	mérnök			2	
	orvos		1	4	2
	jogász	5	8		1
	közgazdász	1	8		1
	pedagógus		5	4	3
	pszichológus			1	
	nem megállapítható			2	2
6	Milyen területen dolgozott a bv. testületbe belépése előtt?				
	politikai szervezetnél	2	3	1	
	fegyveres szervezetnél	2	6	6	1
	államigazgatási szervnél		6	1	6
	igazságszolgáltatási szervnél	3	3		2
	állami vállalatnál, szövetkezetnél	5	16	21	29

2. tábla

A büntetés-végrehajtási szervezet vezetői		Országos parancsnokok és helyettesek	BvOP főosztályvezetők, (oszt. vezetők, önálló oszt. vezetők)	Végrehajtó intézeti parancsnokok	Megyei intézeti parancsnokok	
7	Legmagasabb állami iskolai végzettsége	elemi népiskola, általános iskola			1	
		középiskola (polgári, szakmunkásképző, technikum, gimnázium, szakközépiskola)	1	5	9	16
		emelt szintű iskola (felsőipari, felsőkereskedelmi, népfőiskola, gazdasági akadémia, felsőfokú technikum)		1	2	3
		Felsőfokú iskola (főiskola, egyetem)	11	28	18	18
8	Legmagasabb politikai (párt) iskolai végzettsége	nincs		9	1	5
		3-5-6 hónapos pártiskola	1	4	4	10
		1 éves pártiskola		1		1
		2 éves pártiskola	1			
		3 éves pártiskola	1			
		középfokú politikai képzés		1		
		politikai tanfolyam		2	1	
		MLEE	4	7	11	13
		MLEE szakosító	1	4	2	5
		politikai főiskola	3	3	6	1
nem megállapítható	1	3	4	3		
9	Legmagasabb bv. szakmai iskolai végzettsége	nincs	9	22	12	
		őri iskola				7
		bv. tiszthelyettesképző iskola		1		
		bv. tiszti iskola (8 hónapos, 1 éves)		1	2	13
		rendőrákadémia (RAK)		1	12	9
		bv. főiskola (RTF, Juhász Gy. TF, Pénzügyi és Számviteli Főiskola)	2	1	2	9
		bv. vezetőképző tanfolyam	1	3	1	
		tiszti alapvizsga		5		

3. tábla

A büntetés-végrehajtási szervezet vezetői		Országos parancsnokok és helyettesek	BvOP főosztályvezetők, (oszt. vezetők, önálló oszt. vezetők)	Végrehajtó intézeti parancsnokok	Megyei intézeti parancsnokok	
10	Párttagság	nem MSZMP tag		1	1	
		MSZMP tag	12	33	29	37
11	Hány szakmai beosztást töltöttek be karrierjük csúcsáig a büntetés-végrehajtásban?	1	7	8	4	3
		2		6	3	1
		3	3	2	5	5
		4	1	5	7	6
		5		6	4	8
		6	1	3	6	10
		7		4		2
		8				1
10				2		
12	Szakmai munkájuk elismerése	jutalmak száma összesen	94	377	309	409
		kitüntetések száma összesen	108	256	283	274
13	Felelősségre vonások	fegyelmi felelősségre vonások	7	6	15	25
		büntetőjogi felelősségre vonások			2	
14	Bv. munkaviszonyuk megszűnésének időpontja	1970-75 között	2	4	7	11
		1976-80 között	2	4	3	7
		1981-85 között	3	9	3	5
		1986-89 között	2	4	5	1
		1989 után	3	13	11	14

3. tábla-folytatás

15	Munkaviszonyuk megszűnésének okai	nyugdíjkorhatár elérésével nyugállományba helyezéssel	4	12	11	11
		nyugállományba helyezés felmentéssel	1			
		kérelmére leszereléssel		1		
		kérelmére nyugállományba helyezéssel	6	8	7	16
		rokkantsági nyugállományba helyezéssel		4	4	7
		felmentéssel, átszervezés következtében	1		1	
		fegyelmi döntés következtében nyugállományba helyezéssel		1	2	
		lefokozással elbocsátva			1	
		áthelyezéssel		2		1
		elhalálozással		3	3	1

Jegyzetek

¹ Lásd: Jelentés a Politikai Bizottság 1965. november 9-én a büntetés-végrehajtás helyzetéről és fejlesztéséről hozott határozata végrehajtásának tapasztalatairól (1972. szeptember 3.)

² I.m.: 10-11. o.

³ Lásd: Jelentés...i.m.: 12. o.

⁴ A bv. testülethez hasonlóan a más fegyveres testületek állami iskolai végzettségét is a 70-es évek elejéig a 129/1964. sz. NET. határozattal módosított 105/1959. sz. NET. határozat írta elő; ez a tisztek esetében megelégedett középiskolai, vagy ezzel egyenértékű, a tiszthelyettesek esetében a 8. általános iskolai végzettséggel.

⁵ Honi börtönügyünk fejlődését a 70-es évek második feléig – a nyugat-európaiktól eltérően – nem támogatta számottevő *elméleti tevékenység*. Ennek oka a szakterületnek a fentiekben már érintett elzártságában és elzárkózásában keresendő, abban a sajátosságban, hogy hazánkban az állami erőszakszervek, így a büntetés egész intézményrendszere a politika direkt, intím irányítási szférájába került, s így az elméleti művelés számára alig hozzáférhető vált. A társadalomtudományoknak a 60-as évektől való korlátozott felélénkülése után a börtönügy a kriminológiával, a pedagógiával és a pszichológiával talált érintkezési pontokat. A *kriminálpedagógia* kezdeti útkereső szakaszában még magán viselte a naiv pedagógiai optimizmus jegyeit. Fenntartás nélkül képviselte azt a nézetet, miszerint a zártintézetű kényszerkörülmények a megfelelő módszerek alkalmazása mellett kedvező feltételeket teremtenek az elítéltek személyiségének átalakítására. E szakpedagógia a 70-es évek közepétől jutott el az átnevelési ideológia korlátainak, a börtön-nevelés reálprogramjainak felismeréséig, egyben ekkor vált először megkérdőjelezhetővé a pedagógián belüli önálló művelésének szükségessége is. A *kriminálpedagógia* börtönüggyel érintkező ismeretanyagának gyarapodását az óvatosságot megelőző elrehabilitáció, az elítéltek személyiségformálásának realizáltabb megközelítése jellemezte. Jelentős késéssel és csekély tudományos előzménnyel indult meg a *büntetés-végrehajtási jog* művelése. A 66-os kodifikáció kedvező inspirációt adott a jogág fejlesztéséhez, a 70-es években pedig – a büntetőjogi tudományok jeles képviselőinek bevonásával – megindulhatott ismeretanyagának rendszerbe foglalása. A magyar börtönügynek a generációváltással járó lendületvételéhez már kétségtelenül hozzájárultak a megkérdőjelezhető, tudományos igényű rendezett ismeretanyagok, amelyek a személyi állomány felkészítéséhez kapcsolódva segítettek elő az elítéltekkel való bánásmód szakszerűségének javítását, a törvényesség, a jogszerűség betartását.

⁶ A novella az MSZMP Központi Bizottsága és a kormány 1969. évi márciusi együttes ülésén elfogadott elvein alapult, amelyeket a X. pártkongresszus is megerősített. Az ekkor kibocsátott dokumentumok megelégedéssel szóltak az 1961. évi Btk. hatályba lépése óta megszilárduló törvényességről, közrendről és közbizton-

ságról, ugyanakkor jól érzékelhető zavarodottsággal konstatálták, hogy a szocializmus építésének előrehaladása ellenére a bűnözés visszaszorításában nem sikerült számottevő eredményeket felmutatni, sőt a 60-as évek közepétől szolidan, de folyamatosan emelkedő bűnözés regisztrálható.

⁷ Lásd: A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 14/1973. számú határozata a jogalkalmazás jogpolitikai irányelveiről. Magyar Közlöny 1973. 39. sz.

⁸ 1974. évi 9. számú törvényerejű rendelet „A társadalom fokozott védelméről a közrendre és a közbiztonságra különösen veszélyes visszaeső bűnözők elleni hatékonyabb fellépés érdekében”. Magyar Közlöny, 1974. 39. sz.

⁹ A dokumentum teljes címe: Az MSZMP XI. kongresszusa határozatainak végrehajtásából az igazságügyi szervekre háruló feladatok. (Az 1975. évi országos vezetői értekezlet anyaga). Igazságügyi Minisztérium, 1975.

¹⁰ I.m. 13-14. o.

¹¹ I.m. 15., 17. o.

¹² Előterjesztés a szabadságvesztés végrehajtása alatt végzett nevelőtevékenység fejlesztési koncepciójához. (Bv. Országos Parancsnokság, 1976. május 24.)

¹³ I.m. 4. o.

¹⁴ I.m. 9. o.

¹⁵ Lásd.: Előterjesztés a bv. törvény és a végrehajtási rendelete kodifikációs elképzeléseiről. 1. o., továbbá Az új büntetés-végrehajtási szabályok kodifikációjának célkitűzéseiről c. dokumentum 1. o. (IM.Bv. Országos Parancsnokság, 1976. április 21.)

¹⁶ A joghátrány a jogoknak és javaknak megvonását jelenti, azt a „rosszat”, amelynek elrettentő, visszatartó hatásához a börtönbüntetés megjelenésétől napjainkig minden törvényhozó túlzott reményeket fűzött.

¹⁷ A nevelés korábbi, szűkebb fogalmából kilépve, gyűjtőfogalma lett mindazon pozitív hatásoknak, amelyek az elítéltek esélyesebbé tették a társadalomba beilleszkedésre. Ebbe éppúgy beletartoztak az elítélteknek a korábbi iskolai, szakmai képzés hiányosságai pótlására, mint a készségteremtő, kreatív munkavégzésre, vagy a személyi állomány példaadó magatartására, az elítéltekkel való kulturált bánásmód fejlesztésére irányuló törekvések.

¹⁸ A „káderínség” az országos vezetést arra készítette, hogy a személyi állomány középiskolát végzett tagjai számára széles lehetőséget nyisson a tanulásra (1980-ig mintegy 300 fő szerzett ilyenformán diplomát).

¹⁹ Lásd.: Jelentés a büntetés-végrehajtás munkájáról (1976). IM.Bv. Opk. 1977. január. 26. 2. o.

²⁰ A minisztérium és az országos vezetés közötti bizalomvesztés közvetlen oka egy, 1978-ban lefolytatott KEB vizsgálat volt, amely az országos parancsnokság irányítási stílusát kifogásolta.

- ²¹ Lásd: Előterjesztés az IM Személyzeti és Oktatási Főosztályának a büntetés-végrehajtási testület káder- és személyzeti munkája irányításának, ellenőrzésének a javítására. IM. Személyzeti és Oktatási Főosztály. 1979. január 15. 4. o.
- ²² V.ö.: Feljegyzés a büntetés-végrehajtási intézetekben tett látogatásokkor szerzett tapasztalatokról. MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya. Budapest, 1979. február 23.
- ²³ 1980-86 között mintegy 36%-os emelkedéssel 1986. májusában a fogva tartottak létszáma elérte a Kádár-korszakban regisztrált csúcst, a 25 ezer főt.
- ²⁴ Az országos parancsnok referátuma a büntetés-végrehajtás országos vezetőinek 1980. április 22-23-án megtartott értekezletén megtartott értekezletén. 4-5. o.
- ²⁵ U.o.: 8. o.
- ²⁶ U.o.: 17. o.
- ²⁷ V.ö.: Az országos parancsnok előadói beszéde. In.: Intézkedés az 1981. május 18. és 22. között az intézetparancsnokok és személyzeti vezetők értekezletén meghatározott feladatok végrehajtására. Bv.Op. 1981. július 16. 2-4. o.
- ²⁸ U.o.: 30. o.
- ²⁹ Az újonnan kinevezett vezetőt a minisztérium irányítási tevékenységének kiszélesítésére, operativitásának fokozására szemelték ki, hamarosan azonban kiütözött, hogy felügyeleti hatáskörét az országos parancsnok hatáskörét csorbítva látja el. Az így kialakult „kettős vezetés” a miniszterhelyettes 1983-as leváltásáig a testület számára is jól érzékelhető feszültséget okozott.
- ³⁰ A 80-as évek első felében az országos vezetés rendkívüli erőfeszítése ellenére a testület fegyelemsértéseinek mintegy 30%-át tették ki az italozással kapcsolatos esetek.
- ³¹ A káderkiválasztás és a vezetővé nevelés rendjét a 104/1982. IM számú utasítás határozta meg.

- ³² A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója. Kiadja az IM. Bv. Opk. 1983.
- ³³ A büntetés-végrehajtási munkáltatás fejlesztésének koncepciója. Kiadja az IM. Bv. Opk. 1986.
- ³⁴ Az igazságügyi miniszter előterjesztése a Honvédelmi Bizottság részére a büntetés-végrehajtás munkáját meghatározó új jogszabályokban előírt feladatok teljesítésének és feltételeinek főbb kérdéseiről. Budapest, 1983. szeptember 20.
- ³⁵ U.o.: 12-15. o.
- ³⁶ A sorkatonaságra kötelezetteknek katonai szolgálatuk kiváltásához öt év szolgálatot kellett vállalniuk a bv. testületnél. Csupán töredékük maradt a testületnél.
- ³⁷ V.ö.: Az MSZMP XIII. kongresszusa határozatainak végrehajtásából az igazságügyi szervekre háruló feladatok. IM. 1986. 24. o.
- ³⁸ Lásd: A büntetés-végrehajtás 1986. évi tevékenységének értékelése. IM. Bv. Opk. 1987. 2. o.
- ³⁹ A Budapesti Fegyház és Börtön egységeként épült intézetet 1989-ben adták át.
- ⁴⁰ Az elismerések fenti adatai nem tartalmazzák a rendkívüli előléptetéseket és a rendszeresen kifizetett nyereségjutalmakat. A közzétett adatok nem csupán a vezetői, hanem az egész szakmai életútra vonatkoznak.
- ⁴¹ A felelősségre vonással kapcsolatos adatok a teljes szakmai életútra vonatkoznak.
- ⁴² Nem rendelkezünk hitelt érdemlő adatokkal azokról a távozó vezetőkről, akik számára a felelősségre vonás nyilvánosságra hozatala előtt kínáltak égerutat a visszavonuláshoz.
- ⁴³ E kapcsolatra jellemző, hogy találkozásaik alkalmából egymást arcul csókolták, ennek azonban vajmi kevés köze volt a korabeli „elvtársi” csókhoz, inkább az állandó nyomás alatt élők bajtársi érintkezési rítusának számított.

Mezey Barna:

Horvát Boldizsár az Országbírói Értekezleten

– olasz – osztrák háború (1859) eredményeképpen Ausztria Velence kivételével elveszítette itáliai tartományait és befolyását.

A biztonságosnak szánt háttér-ország megteremtésért megszervezett önkényuralom, a diktatórikus belpolitika úgyszintén csődöt mondott. Az abszolutisztikus belpolitikával együtt járó katonai megszállás, a belső elnyomás apparátusa, a besúgóhálózat, a csendőrség és titkosrendőrség komoly mértékben megterhelte az államkasszákat. Fokozódott az ellenállás is a megszállt területeken, a passzív rezisztenciától a fegyveres megmozdulásokig mind több jel mutatta: a rendszer válságban van.

A belső elégedetlenség és a nemzetközi elszigeteltség reformlépésekre sarkallták az uralkodót. Az első lépés a szilveszteri pátensek által létesített neoabszolutizmus feladása volt. Az alkotmányozás az 1849-es alkotmányból túlélő elemek felhasználásával, és az abban akkor megfogalmazott óvatos nyitás szellemében kezdődött meg. A Birodalmi Tanács javaslatára 1860. október 26-án kibocsátott októberi diploma a neoabszolutizmusnak sajátos önkorlátozó privilégiumlevele, melyben a dinasztia önmaga által vállalt alkotmányos garanciákkal élte alá a korábbi konstrukciót. A Birodalmi

Január 21-én az előző év novemberében országbíróvá kinevezett gróf Apponyi György, korábbi kancellár és a konzervatív párt vezéralakja¹ megnyitotta az országbírói értekezletet, melynek feladata volt az „ideiglenes törvénykezési szabályok” kidolgozása. Az ideiglenes törvénykezési szabályok mentén folyt volna a törvénykezés a törvényhozás konszolidációjáig. A feladat nem volt kevés: az 1861 tavaszán fennálló ingatag politikai helyzetben, a bécsi kormányzat által elutasított áprilisi törvénycsomag közjogi elemeit kellett egyeztetni az erősödő belső ellenzék és a közvélemény hangulatával; szakmailag az évtizedes joggyakorlat által befogadott (amúgy oktrojált) osztrák szabályok közül kiválasztani a megtartandót (s ezt elfogadtatni a negyvennyolcasokkal). Az értekezlet, melyen a magyar jogélet színe-java megjelent s részt vett a munkában. Az Országbírói Értekezlet március 4-ére tette le plánumát, mely az osztrák jog részleges fenntartása mellett foglalt állást (úrbéri nyílt parancs, bányatörvény, telekkönyvi rendszer).

1. Az osztrák önkényuralom 1851-es modellje (az úgynevezett neoabszolutizmus) 1859-ben látványos csődöt hozott. A diplomáciában a külügyi kormányzat hibát hibára halmozott. A krími háborúban (1854-1856) a dunai fejedelemségek körüli magatartása fejében a Birodalom elveszítette Oroszország megbízható szövetségét. Csatlakozása az oroszellenes koalícióhoz kései volt és súlytalan. A franciák bábáskodása mellett kibontakozó olasz egység aláírta az itáliai hegemoniát, a francia